

והל"ן בבנינה ובחורבנה

י"ל הו"ט ווהל"ן

אוסף זכרונות ותעודות

בעריכת א. אבטיחי ונ. ליכנה

כסלו תשכ"ז

קובץ כ"א

כרך שלישי

ה ת ו כ ן :

1—2	איגוד עולמי של יוצאי ווהל"ן	ה מ צ ב ה
2	א. אבטיחי	אנו בונים!
3	מ. בורקו	סיור בשטח הבנין של היכל ווהל"ן
4	אישים ועסקנים	יהודי ווהל"ן באמריקה בעד „היכל ווהל"ן"
5	א. גל	מפעל אימוץ הקהילות ע"י בתי-ספר
5	ז. אפטר	יער צ'קוור בישראל
		ק ה י ל ו ת :
6—8	י. טבצ'ניק	שלטון פטלורה בז'יטומיר
8—9	י. רצפטור	היה היתה עיר לוצק
9—10	א. אלחנני	24 שנים להתקוממות בגיטו לוצק
10	פוניא	על חורבן צ'ודנוב
11	א. שמוקלר	זכרונות מחורבן אוסטילה
12	פ. וינרמן	מעברה של בזאר
13—14	ע. יגורי	דפי זכרונות של בת ז'יטומיר
14	ג. קופיט	יהודי מיזוך' בעבודות כפיה
15—17	ש. זלצמן	שבת שירה שהפכה לקינה
17—18	ב. חנקין (גארין)	ניצולים מקבר אחים ברובנה
18—20	ש. פוזניאק (פליישר)	אוד מוצל ממציוב
20—22	י. גרוב	מרשימותיו של פרטיזאן
22	ו. גרוב	הקדוש מראטנה, בנימין פריימן
23	ס. בארדיטש-גולדברג	הילולא דרבי אהר'לה קארלינר במלינוב
23—24	צ. ברגר	להופעת ספר הזכרון להורוכוב
		נ ד ב נ י ם :
24—25	ג. פירר	אברהם גודמן
25	ט. צ'קוור	אברהם שייקיס
26—27	א. אבטיחי	ליאו צ'קוור
		ד מ ו י ו ת :
27—28	י. שמר (שרמן)	יצחק שנהר
28—29	ד. זכאי	יצחק יונה לבני
29—30	א. גל	הנריק סטריסולץ
30	צבי	שמואל בורקו
31	צ. ברגר	עדה יגורי
31—32	מיומן יגור	עדה יגורי
32—33	י. ניצן	אליהו ריצמן
33—34	ב. בן-אריה	אליהו השילוני (שליין)
34—35	א. אבטיחי	פני לנד
35	א. א.	לזכר שיינדל הופמן
35—36		ידיעות
36—38		בארגונים בישראל
		מודעות

עסקנים ואנשי מעש

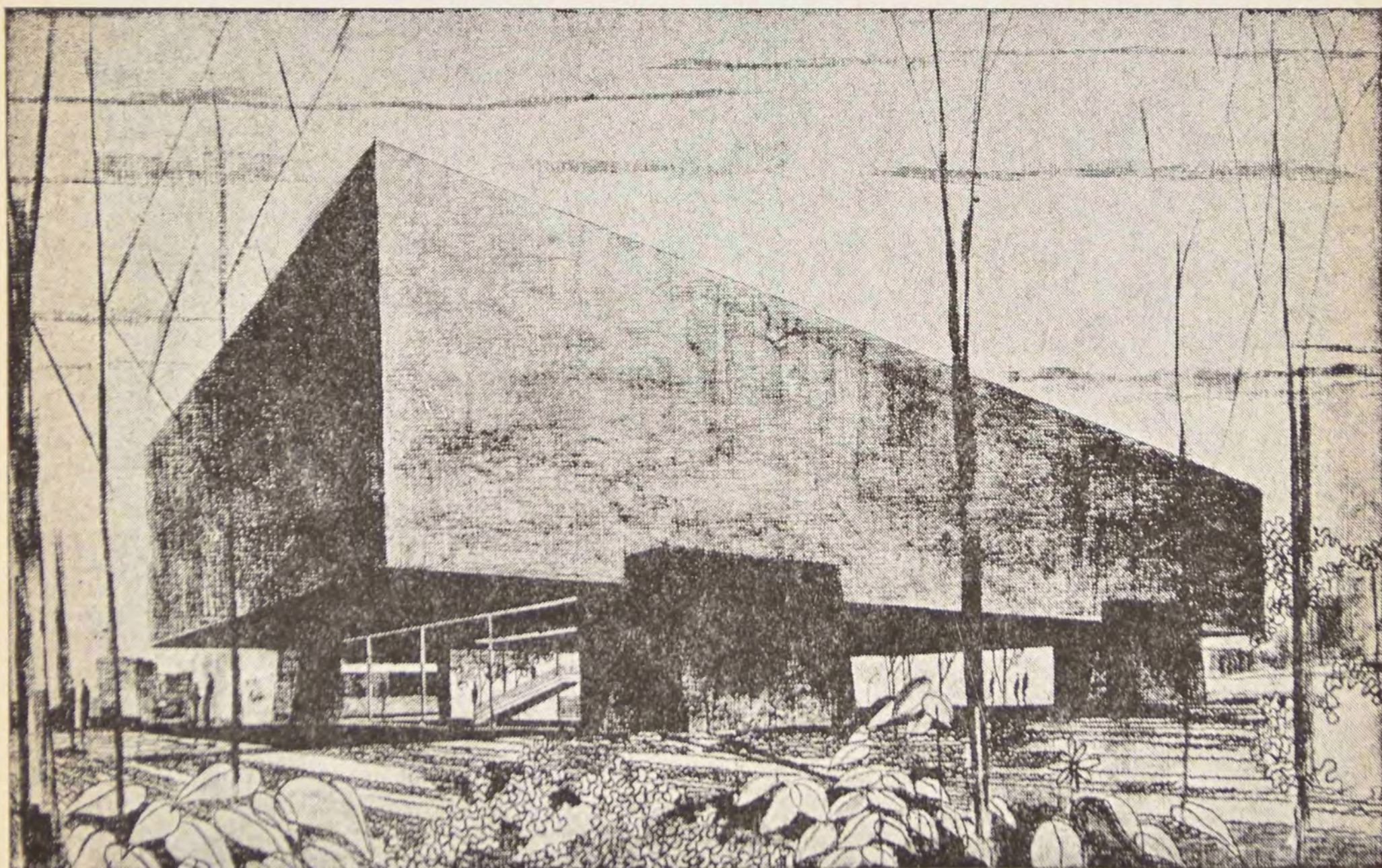
נתברכה ווהלין גם בעסקנים וגם באנשי מעש. על רשימת האישים בני ווהלין המתבלטים בכשרון המעשה שלהם בשדה הבניה ובעסקנותם הציבורית נמנים האחים זיגמונד (שמעון) ובוריס (דוב) חייצ'וק ברמת-גן, שהנם יוצאי העיירה קולקי.

האחים חייצ'וק הנם בעלי עבר עשיר במפעלים שונים בחו"ל וממשיכים זה שנים במפעלי בניה בישראל כקבלנים של עיריות, משרדי הבטחון והשיכון ובבניה פרטית. בימים אלה נערכת תערוכה של בנית „דירה לדוגמא“ של החברה הקבלנית אחים חייצ'וק בע"מ ברמת-גן המושכת אנשי מקצוע וקהל מגוון.

נתמזגה באחים חייצ'וק חוש המעש ויחס ער לציבוריות. הם נותנים ידם למפעלים ולמוסדות שונים ומקדישים מנסיונם ומרצם הרב להקמת „היכל ווהלין“ בגבעתיים, האנדרטה לווהלין היהודית שבשלב בנייתה. מר זיגמונד חייצ'וק נמנה עם חברי ההנהלה של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין וחבר בוועדת הבנין של „היכל ווהלין“. מר בוריס חייצ'וק ממייסדי ומנהלי קופת גמילות-חסדים של ארגון קולקי, ושניהם פעילים ותורמים ביד נדיבה.

ה' משה שקד, איש פעלים, מטובי בני נתניה, קבלן בנין ובעל עסקים, ראש עיריית נתניה ועסקן ציבורי ידוע בארץ, הנמנה עם ידידי „היכל ווהלין“.

מראה בנין „היכל ווהלין“

חברי ועדת המערכת: ח. ב. אילון, זאב איגרת,
משה בורקו, אברהם גל, זאב גרבוב ויוסף טבצ'ניק

המען: איגוד עולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
תל-אביב (Israel), שדרות רוטשילד 30, ת. ד. 2540, סלפון 213316

י ל ק ו ט ו ו ה ל י ן

ה נ ו צ ב ה

שטחי החיים הציבוריים. במיוחד הצטיינו במעשי הצדקה ובהכנסת אורחים.

את עמל הדורות הרסה והשמדה החיה הנאצית באורח אכזרי. במחי יד החריבה הכל. ולא בחיים בלבד היתה ידו הקשה של הצורר, אלא גם במתים. המתים לא הובאו לקבר ישראל ומצבות לזכרם לא הוקמו. בתי הקברות היהודיים חוללו וכל זה נעשה כדי למחות כל זכר יהודי מעל פני אדמת ווהלין.

כדי להפר את מחשבת הצורר ולהקים יד ושם ליהדות מפוארת זו, בא האיגוד העולמי של יהודי ווהלין בישראל בדברים עם יתר ה-אירגונים בארצות שונות ובעיקר עם הגופים בארצות הברית ויחדו טיכסו עצה והחליטו להטיל חובה קדושה על כל יהודי מיוצאי ווהלין לקחת חלק במפעל ההנצחה של 165 קהילות קדושות של ווהלין ועם זאת לשמור את זכרם הקדוש של גאונים ויוצרים, של עמודי התורה וגדולי ההש-כלה, של עסקנים ושל סתם יהודים טובים.

לתכלית זו הולך ומוקם „היכל ווהלין“. היכל זה ישמש מרכז לכל יהודי ווהלין באשר הם, בו ירוכזו כל אוצרות הרוח והתרבות, אשר ניצלו מן השרפה, כגון תעודות וסתם זכרונות, שיש להם שייכות לחיי היהודים בוהלין וערך רב לדורות הבאים.

עם זאת תינתן האפשרות לכל אחד מיהודי ווהלין להנציח את קרוביו בדף ההנצחה. דפים אלה ישובצו באלבומים מיוחדים, קהילה-קהילה ואלבום של קדושיה, שישארו למשמרת באולם ההתייחדות המיוחד לתכלית זו.

בהיכל זה יוקמו אולמות לכינוסים, לאזכרות, להרצאות, לספריה, לקריאה וכן ארכיון-תערוכה של תעודות ותצלומים.

חשיבות מיוחדת תהיה להיכל זה בשביל בני הנוער שלנו, אשר נולדו אחרי השואה ובעיניהם

ב-12 לאוקטובר 1965 הונחה אבן היסוד ל„היכל ווהלין“. האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין מקים את המצבה לזכר יהדות ווהלין, שהושמדה על ידי החיות הטורפות של הנאציזם.

המוני היהודים, אשר חיו ויצרו מאות בשנים בשטחה של ווהלין (בין שתי מלחמות העולם היתה מחולקת בין פולניה ובין רוסיה הסובייטית) האירו לא במעט את חשכת יהדות רוסיה הגדולה במאורות התורה שלהם, בתרבות הענפה, ברוחם העשירה ובמסורתם העממית. מווהלין יצאה תורת ההשכלה ולוחמיה, סופריה ומשורריה של הספרות היהודית בשתי הלשונות וכן עסקני ציבור גדולים וידועי שם.

דאגה רבה גילו יהודי ווהלין בדור האחרון שלפני מלחמת העולם השניה לבנין רשת רחבה של בתי-ספר לאומיים בשתי השפות — עברית ואידית, שנפרשה לארכו ולרחבו של חבל זה. לא היתה עיר ואף מקום נידח באזור, שלשם לא הגיע אור החינוך הלאומי. בעיקר רבה היתה השפעתו של ביה"ס העברי, אשר העמיק את ההכרה הלאומית בלבו הרך של הנוער הלומד, והוא-הוא שהביא להגברתה ולחיווקה של התנועה החלוצית, שאת פריה אוכל כל בית ישראל.

חלקה של יהדות ווהלין היה רב בגוון הזרמים הפוליטיים שברחוב היהודי, מה שהכניס רוח חיים בחיים הציבוריים של האזור. יותר מכל רבה היתה השפעת התנועה הציונית לזרמיה השונים. רבבות מן הנוער היהודי עברו את דרך הכשרתם בקליוסוב וביתר נקודות ההכשרה ואחר-כך עלו חלוצים לא"י והרוו בועתם ובדםם את אדמת ארצנו, ובכך, אין ספק, תרמו רבות להקמת מדינת ישראל.

אולם יהודי ווהלין היו פעילים לא רק בחינוך הדור הצעיר לקראת העתיד. הם פעלו גם בתחום היום-יומי — חיי ההווה וגילו עירנות רבה בכל

ולהשתתף בהונם ובאונם במפעל הגדול להגשמת הרעיון של הקמת היכל ווהלין. תרומות מתקבלות באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין לפי הכתובת:

תל-אביב, שדרות רוטשילד 30 ת.ד. 2540 או ע"ח בנק לאומי לישראל ת"א, סניף ככר המושבות, חשבון 400935. איגוד עולמי של יוצאי ווהלין

לא ראו את תפארת ווהלין ואך באזניהם שמעו. באמצעות היכל זה יעמדו על ערכו הרב של הירושה הרוחנית, העשירה והגדולה, אשר אב־תיהם הניחו להם לזכרה, לשמרה ולהמשיך את שרשרת הזהב שלה עד סוף כל הדורות.

כל הארגונים הקשורים בעברה של יהדות ווהלין וכן כל יוצאי ווהלין באשר הם נדרשים למלא את חובתם הקדושה כלפי קרבנות השואה

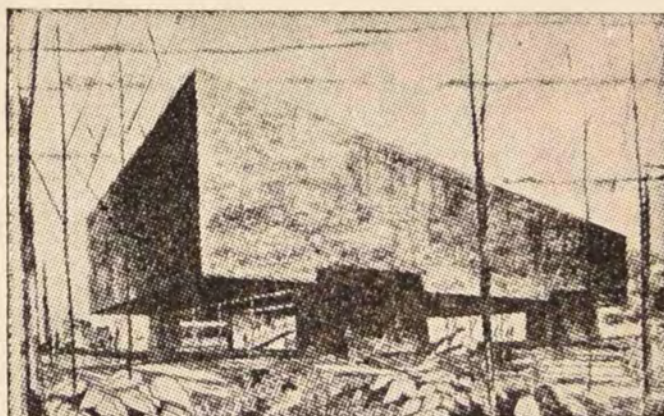
אנו בונים!

שבתפילות ימות-חול וחג, וביתר שאת בדורות האחרונים, כשהרעיון של תחית העם ובנין הארץ הקיף המונים בכל חלקי האומה היהודית הפזורה ברחבי תבל. נדמה לנו, שבשבט הווהליני של העם היהודי מורגש היה דופק החיים הלאומיים והכמיהה לארץ-ישראל יותר מאשר בחלקים אחרים, שכן בוהלין היכה הרעיון שרשים יותר עמוקים. תופעה זאת באה לידי הערכה מצד חוגים רבים וחוקרים שלאחר החורבן, בצינים את התחושה העמוקה בלב יהדות זו לחיים לאומיים, מבלי להיכנע להשפעה חיצונית כלשהי, בנשאה בגאון את דגל הרעיון הלאומי מתוך הערכה מלאה.

ולא רק להלכה אלא גם למעשה עשתה יהדות ווהלין רבות למען קיומנו הרוחני לאומי. הדבר משתקף בעיקר בחינוך הלאומי-עברי של הדור הצעיר, שהיה מופנה כלפי ארץ-ישראל וכל הקשור בה. לכן טבעי הדבר ששארית יהודי ווהלין בכל חלקי תבל קיבלו עליהם למלא את חובתם הקדושה והתגייסו ברובם הגדול להנציח את עברם ואת זכר קדושיהם בהקמת יד ושם — „היכל ווהלין“, אנדרטה ראויה לשמה.

יהודי ווהלין מכל השכבות, בהגיע אליהם הקול על מבצע זה קבלו את הרעיון בחמימות ובהערכה. גם העתונות היהודית בעולם כולו גילתה התענינות מלאה והצטרפה לתכנית זאת. כך זכינו, שארית הפליטה של יהדות ווהלין, להיות בבוני ההיכל ועומדים בשלב בנייתו.

אריה אבטיחי

לאחר 3 שנים של אירגון ניגש האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין לבנות את „היכל ווהלין“ שיהיה מצבת-עד לזכר יהדות ווהלין שנמחתה מעל פני האדמה על קהילותיה וקדושיה, יצירותיה ועברה המפואר. היכל זה נבנה על המגרש הגדול שעירית גבעתיים הקצתה לתכלית זו ועל פי תכנית שהוכנה בידי האדריכל ישראל לוטן מתל-אביב.

„היכל ווהלין“ עתיד לשמש מרכז לכל בני ווהלין בעולם, ומתפקידו יהיה להנציח את חיי היהודים בוהלין במשך כל התקופות מאז התחילה היאחזות יהודים באדמת ווהלין ועד ימי השואה וכן לשמור משיני הכליון את אוצרות התרבות של יהדות זו העשירה ברוח ולהמשיך את השרשרת ההיסטורית של כל הדורות.

יהדות ווהלין, רבת צבעים היתה הן בצורתה והן בתוכנה, הן בחוויותיה והן ביסוריה בתקופות של גזרות ופרעות מצד שלטונות שונים במשך שנות גלות, תופסת כמעט מחצית חיי הגולה היהודית בכלל. לאורך כל התקופה הארוכה הזאת לא פסקו היהודים מחלומם על שיבה לחיים עצמאיים בארצם ההיסטורית. שאיפה זו מצאה את ביטויה המלא בהשתפכות הנפש הדתית

סיור בשטח הבנין של היכל ווהלין

דבר האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין

בשם האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין הנני מקדם את כולכם בברכת ברוכים הבאים ובברכת מועדים לשמחה ושמחה כפולה: אחת לרגל חג הסוכות שהוא זמן שמחתנו הכללית; ושניה — לרגל שמחתנו המיוחדת-הווהלינית, אשר עם כל הצער המהול בה, זכינו להגיע להגשמת משימתנו, והיא הקמת גלעד לקדושינו שנרצחו והושמדו ולקהילות ווהלין שנהרסו ונחרבו ע"י הנאצים ועוזריהם בשואה שפקדה את בית ישראל ואת יהדות ווהלין בתוכה.

על הצורך ועל חשיבותו של מפעל „היכל ווהלין“ הושמעו כבר נאומים והסברים רבים, לכן — עתה כשאנו נמצאים בשלב המעשי ואנו עומדים כבר על היסודות המוצקים של ההיכל וקירותיו מתנשאים לעינינו, ראינו צורך להזמין אתכם הנה, והפעם לא כדי לשמוע אלא לראות, כלומר לא לשמוע נאומים אלא כדי לראות את ההיכל בבנייתו, כי אין דומה ראייה לשמיעה. אסתפק משום זה בדברים מעטים בלבד הנוגעים ליתכנות הבנין ותכנון:

„היכל ווהלין“ יהיה בעל שתי קומות בגובה 12 מטרים, רחבו בחזית 18 מטר וארכו עד 44,5 מטר ובס"ה שטח הבנייה יגיע ל-1442,5 מ"מ, מלבד המקלטים.

הקומה הראשונה תכיל 17 חדרים המיועדים להנצחת קהילות ולפעולות הארגונים הווהליניים וכן חדרי משרד, גנוך, מזנון ושרותים. בין החדרים — אולם המתנה רחב. בקומה השניה יהיו:

- א. אולם גדול של 525 מקומות ישיבה והוא ישמש לאזכרות, לאספות, להרצאות ולפעולות תרבות שונות, וכן למען פעולות הנוער.
- ב. אולם התיחדות, שבו יונצחו על קירותיו ועל ידי מפה מיוחדת כל 165 הקהילות והישובים הווהליניים. באולם זה יופקדו האלבומים עם דפי-ההנצחה של הקדושים והנעדרים מכל קהילות ווהלין, שעליהם פירסם האיגוד, בכך תינתן האפשרות לכל אדם מווהלין לרשום את שמות קדושי ונעדריו בדפים אלה

כמצבה סמלית.

ג. גר תמיד יודלק באולם לזכר הקדושים והנעדרים וארון קודש עם ספר-תורה יוכנס לתוכו. שם יותן לכל אחד להתיחד עם זכר יקיריו אשר לא באו לקבר ישראל, או עם זכר אלה שקברותיהם חוללו, נהרסו או נשארו בארץ גזירה ואי אפשר להגיע אליהם. ספריה עיונית-כללית, שתכלול יצירותיהם של אנשי הרוח וגאונים ווהליניים.

ד. חדר קריאה ועיון.

ה. אולם לתערוכות, תצוגות ולפעולות נוער. החלק השטוח על הגג ישמש אף הוא לצרכי אספות וכינוסים.

במעמד זה יורשה להעיר: לפי התורה והמסורת שלנו מימי קדם מצווים אנו להקים סוכות לזכר הסוכות שבהם ישבו אבותינו בצאתם ממצרים, ואילו אנו מקימים את הבנין הזה לזכר אבותינו שלא יצאו מגולת ווהלין, ובה הוציאו את נשמותיהם הטהורות ע"י הרוצחים הטמאים.

לסוף הגנו להדגיש, כי אחר הימים הנוראים, שבהם מרבנים בתפילה, באה מצוות סוכות הקשורה לא רק בתפילות אלא גם במעשה הקמת הסוכה. כך גם אנו, אחרי הימים הנוראים של דורנו מחוייבים אנו למלא את חובתנו לקדושים לא רק בתפילות ובאזכרות אלא גם במעשים ממש, מעשים שיזכירו לכל העולם מה שעשה לנו העמלק הנאצי ואשר ינציתו את קדושינו ואת גדולתה ותפארתה של יהדות ווהלין לנצח נצחים.

לכן — כשם שחג הסוכות מסתיים ביום של גמר חתימה טובה בהושענא רבה, כך אנו מצפים ל„הושענא רבה“ מצד כל בני ווהלין אשר יביאו את „היכל ווהלין“ לידי גמר טוב ומהיר. אנו נתבעים לגייס את כל כוחותינו בארץ ובתפוצות כדי שנזכה בחג הסוכות הבא לחוג את „חנוכת הבית“ הזה, אשר ישמש גלעד לקדושים, בית ועד לכל יוצאי ווהלין בעולם וכאוצר לנכסי הרוח הווהליניים ומגדלור לנו, לבנינו ולדורות הבאים לעולמי עד.

יהודי ווהליון באמריקה בעד „היכל ווהליון“

ניו-יורק (סט"א)

דורנו והדורות הבאים את היריעה הרחבה של חיים יהודיים עשירי תוכן ויצירה, אשר נרקמה בדם וביזע בתנאים של הגבלות ורדיפות, דיכוי וחוסר חוקיות.

היכל זה ישמש גם מקום ריכוז לכל מה שיש לו ערך היסטורי מכל הבחינות ואף מבחינה דתית. כל מה שניצל מן הדליקה הנוראה, ירושת העבר הנהדר, כל מה שיש בו מן הקשר בין אתמול והיום, ירוכו למען המחר ויעורר את אחינו ליצירה חדשה.

ליהודי ווהליון באשר הם שם ואליהם יגיע קולנו, נאמר: אל תעמדו מנגד ומרחוק. ענין היכל ווהליון — עניינכם הוא. הצטרפו אלינו, השפיעו על ידידיכם והפעילו גם אותם למען המפעל הזה. בואו שכם אחד כשותפים בעלי זכויות וחובות שוות. עזרו במיטב יכולתכם להקמת המצבה לזכר המשפחות הקדושות שניספו, לשמירת אוצרות הרוח היקרים ולהמשכת שרשרת הזהב המקשרת את דורנו עם חוליות הדורות של יהדות ווהליון בעבר.

קבוצה של יהודי ווהליון בארצות הברית וביניהם מנהיגי רוח ודת ידועי שם, סופרים ועסקני ציבור, הוציאו קול-קורא לאחיהם בני ארצם בעולם כולו ובו דרשו להיחלץ להקמתו של היכל ווהליון, אשר ישמש מצבה מכובדת לזכר קדושי הקהילות שנחרבו וליצירתם בת אלף שנות חיים יהודיים בווהליון.

בקול קורא זה, הפונה ללבבות כל יוצאי ווהליון נאמר: „פונים אנו בזה אליכם, אחים יקרים, בקריאה: עשו את כל המאמצים הדרושים להנצחת זכרם של קדושי ווהליון וכן את יצירתם הרוחנית בת אלף שנים, בערך, בכל תחומי החיים, על ידי הקמת היכל ווהליון בישראל. במרכז זה יונצחו כל קהילות-ווהליון, אשר נהרסו בשואה האיומה שבשנות 1439—1944. במצבת זכרון זו ירוכו כל החומר ההיסטורי והלאומי-התרבותי השייך לקיומו של שבט זה במשך עשרות דורות, והוא יגולל לעיני

ח ת ו מ י ס :

הרב פרופסור משה צוקער

מהסמינר הטיאולוגי היהודי

הרב ד"ר שמואל זכריה גלאזער

עלמאנד דזשואיש סענטר

פרופסור בעריש וויינריב

דראפטי קאלעדזש

הרב ד"ר מאריס קורצער

לארטשמאנד טעמפל

הרב שמואל וואלקין

הרב הלוקאצי

באריס סמולאר

עורך ראשי של הסוכנות הטלגרפית

האידית (סט"א) באמריקה

בנימין גבינר

מזכיר ראשי של ארבעטער רינג

ריימונד גבינר

מנהל היאס, קאונסול של הסתדרויות

יחיאל דובקירר

מנהל לאנדסמאנשאפטן-דיוויזיע

של בונדס לישראל

אלף בין

משרד ועורך המח' היהודית של סט"א

משארלס עלמאן

יו"ר של קרן קימת בסינסינעטי

נופעל אימוץ הקהילות ע"י בתי-ספר

יוצאי ווהלין קיבל על עצמו לעשות למען מפעל חשוב זה ולהניע בתי-ספר שיאמצו את כל קהילות ווהלין. נקדם בהערכה את היוזמה של האיגוד שתועבר לועדים של יוצאי הקהילות הווהליניות. יפנו נא אל בתי-הספר היסודיים והעל-יסודיים וידרבנו אותם למפעל קדוש זה. בית-ספר המנציח ומאמץ קהילה חוקר את תולדותיה כותב על ארגונה, מפעליה, אישיה ומוסדותיה. ומה שמעל כל זה ובעל חשיבות מיוחדת במינה, בני הארץ תלמידי בתי-הספר באים במגע עם יוצאי הקהילות ועם ניצולים — העולים של אותה קהילה משנים עברו מלפני השואה והמלחמה, ועם השרידים שלאחר השואה.

„היכל ווהלין“ יהיה בית גנזים ומרכז אליו יבואו בני הדור הצעיר לחקור וללמוד את העבר שנמחה מעל פני האדמה בשואה. במחקרם ובעבודותיהם יהיו לממשיכים רוחניים לשלשלת הדורות שתחושל במגע ההדדי.

מפעל אימוץ הקהילות ע"י בתי-ספר יקשור את בני הדור הגדל לעברנו המפואר, לחיים שתססו בתפוצות, ויעוררם למחשבה ולפעולה תוך הערכה ויצירה.

עד כה אומצו כבר 5 קהילות ווהליניות: זווהיל, רובנה, אלכסנדריה, קוסטופול ומלניצה ויותר ממספר זה יאומץ בזמן הקרוב.

אברהם גל

בתחילה נדהמים היינו והלכנו לאזכרות, המורים ובוהים. הפגישות עם ניצולים משארית הפליטה הרעידו נימים, הבכי שטף עצב והיה בו גם משמחת הפגישה.

במרוצת הזמן נעשו האזכרות נקודות מפגש של חברים ושרידים, אשר הגורל הועיד אותם להשאר בחיים אחרי שנות סבל ושואה, לשאת את היגון ולחיות עם הכאב הצורב על האבדן.

חלפו עשרים וחמש שנים אחרי הימים הנוראים ההם. כולנו מרגישים שהגיעה העת, ואולי אף דוחקת השעה, להציב מצבות לקדושי השואה ולקהילות שחרבו, מצבות שיהיה בהן בטוי הולם לעולם היהודי שחרב באירופה. הולך ומוקם עתה בנין „היכל ווהלין“, אנדרטה ראויה ליעודה. אך עם זאת אל לנו להסיח את הדעת מן העובדה שההיכל עצמו הוא בנין של בטון, אבן וחומרים אחרים. מבחנו הגדול יהיה בתוכן שנמלאנו, וחובה עלינו לדאוג לכך כבר עתה בשעה ש„היכל ווהלין“ נמצא בעצם בנייתו. יש להפנות את המרץ והאמצעים להכנת השלב השני, של תוכן ה„היכל“. אחת הדרכים היעילות לכך היא הקשר שיווצר בין ה„היכל“ לבין הדור הצעיר, ויש בכך מגמה חינוכית חשובה, והמוסד „יד ושם“ מקדיש תשומת-לב רבה לכך.

מאז הכרזתו של התובע במשפט איכמן ח"כ עו"ד גדעון האוזנר החלו בתי-ספר לאמץ ולהנציח קהילות שחרבו בשואה, והאיגוד העולמי של

יער צ'קוור בישראל

וברכות למשפחת צ'קוור הנדיבה, ביניהם הרצאה רבת תוכן וביטוי של הגב' טניה צ'קוור. בנטיעת עצים נסתיים הטכס.

לשרשרת המפעלים הברוכים של בית צ'קוור — הווהליני גוסף מפעל מבורך ומכובד: „יער צ'קוור“

זאב אפרט

ב-6 בנובמבר 1966 נטעה קק"ל יער בן 10,000 עצים בקרבת המושב עמינדב בהרי ירושלים. היער ניטע ע"י ה' ליאו צ'קוור ורעייתו על שם אחיהם משה צ'קוור, יליד צ'ודגוב. בטכס הנטיעה לקחו חלק נציגי קרן הקימת, מעסקני הישוב, ב"כ האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ידידים ואורחים רבים. הושמעו דברי הערכה

קהילות

שלטון פטלורה בז'יטומיר

שוד וביזה של רכוש יהודי. היה זה בסוף דצמבר 1918.

השלטון קרא לעצמו בשם „שלטון דמוקרטי“, המכיר באוטונומיה לאומית-פרסונלית. בקיוב ישב בממשלה גם מיניסטר לעניני היהודים, כמוכרן יהודי.

השלטון המרכזי בקיוב — עיר הבירה, השתדל בצעדיו הראשונים להרגיע את האוכלוסיה היהודית והרשה להקים בז'יטומיר אחרי הפרעות פלוגה מיוחדת בשם „רזרב מיליציה“, לעזרת המיליציה הרגילה, שמתפקידה היה לשמור על חיהם ועל רכושם של התושבים — בעיקר היהודים, בתחומי העיר ובפרבריה ולאסור את הפורעים. היחידה הזאת התקיימה כחצי שנה (מסוף 1918 ועד אביב 1919), היא היתה מורכבת בעיקר מיהודים, ומנתה כמה מאות איש, ברובם חיילים משוחררים ממלחמת-העולם הראשונה. בראש הרזרב עמד נוצרי בשם קורבטוב, מי שהיה קודם „מנשביק“ והיה לאחר מכן ל„בולשביק“. מבין המפקדים היהודים התבלטו בעיקר סיומה ליוברסקי וברדנ-שטין. מקום משכנות של ה„רזרב“, היה גוש בתים ברחוב קיובסקי, במרכז העיר. החצר היתה סגורה וזקיפים מזוינים שמרו עליה יומם ולילה. לאנשים זרים לא ניתנה רשות-כניסה. זו היתה כעין יחידה אוטונומית.

במשך זמן קצר, נעשה השם „רזרב“ פופולארי מאוד בקרב האוכלוסיה היהודית וגם בקרב הלא-יהודית. יש לציין, שהעיריה ובראשה ראש העיר — פיבוצקי (פולני) התייחסו באהדה לרזרב מיליציה. פעולותיו היו זריזות ונמרצות. פורעים נאסרו ע"י הרזרב לא רק בעיר, כי אם גם בפרברים הרחוקים ואפילו בכפרים הסמוכים. היו לו צוותות של „מודיעין“, שהיו אוספים אינפורמציה וגם בולשים אחרי הפורעים.

הטיפול בפורעים היה יסודי. אנשי ה„רזרב“ היו אורבים לפורע מחוץ לביתו או היו משיגים אותו בביתו, בעיקר בפעולת לילה, היו מובילים אותו לחקירה לקסרקטין של ה„רזרב“. ואם

צבא-הכיבוש הגרמני עזב את אוקראינה בסוף 1918, לאחר שלטון של 8 חודשים. הסיבות לכך היו המהפכה שפרצה בגרמניה מצד אחד והתקוממות האוקראינים נגד הגרמנים וההטמן סקורו-פאדסקי, שישב בקיוב, מצד אחר. חודשה ה„ראדא“ בראשותו של פטלורה, שהכריז על עצמו כראש הממשלה ומפקד עליון של הצבא האוקראיני, ולאחר זמן קצר שונה שמה ל„דירקטוריה“ ושונה גם הרכבה.

התקופה ההיא היתה תקופה של אנדרלמוסיה ברחבי הטריטוריה של הממלכה הרוסית הקודמת. חיילים ברחו מהחזיתות לעריהם ולכפריהם על נשקם (בימים ההם קל היה לקנות נשק בזול באין מפריע). אנשי ה„ראדא“ היו בז'יטומיר עוד טרם עזבוה הגרמנים וניסו בכוח לגרש את הגרמנים מהעיר, אולם נכשלו אחרי קרבות רחוב. הגרמנים הכריזו מצב צבאי בעיר שנמשך שבוע ימים, עד שנסוגו מז'יטומיר בכיוון לנובוגראד-וואלינסק.

למחרת היום השתלטו האוקראינים על העיר, בלי ששלטונם היה מבוסס הן מבחינה צבאית והן מבחינה אזרחית. מצבם של יהודי העיר היה ירוד, הואיל והדרכים היו בחזקת סכנה ולא היה כמעט קשר עם הערים והכפרים שבסביבה. השלטונות לא התערבו בעניני המסחר של היהודים ומקורות הפרנסה שלהם — לא עיניינו אותם. אותו זמן הורגשה תסיסה בולשביסטית באזור. היו נסיונות של יחידות פרטיזאניות „אדומות“ להתארגן בגדודים, ואכן בצבא עצמו היו גדודים שהושפעו מהתעמולה הבולשביסטית, ולפיכך רבו העריקות מהחזית.

גדוד אחד בשם „לבקובסקי“ נכנס לז'יטומיר ויחד עם האלמנטים הקומוניסטיים המקומיים תפס את השלטון בעיר. השלטון הזה היה עוד יותר רופף מהשלטון האוקראיני, וכעבור ימים אחדים שוב נכנסו אנשי פטלורה וערכו פרעות ביהודים שנמשכו 3 ימים. נרצחו עשרות יהודים, ביניהם זקנים, נשים וילדים. הרציחות היו מלוות

בעיר, היה קיים „הרזרב“. אולם עם עזיבת הצבא האדום את העיר תחת לחץ של צבא פטלורה שבא מצד הכביש, המוביל מנובוגרד-וולנינסק, עזב אתם יחד גם „הרזרב“, וחבריו ברחו יחד עם הרבה צעירים יהודיים אחרים לעיר הסמוכה — ברדיצ'ב. מאנשי „הרזרב“ הצטרף אחר כך חלק ניכר לצבא האדום, מי מתוך אין ברירה ומי מתוך חשבון לעזור במלחמה נגד צבא פטלורה הפורע ונגד כנופיות שונות שרצחו יהודים.

הצבא הבולשביסטי נסוג מז'יטומיר, שבוע ימים אחרי שכבש את העיר. ביום ששי אחה"צ, התקרב צבא פטלורה ובעיר נשמעו יריות תותחים. עם נסיגת הצבא האדום מן העיר התחילה הבריחה והאנדרלמוסיה בעיר. מצד אחד ברחו צעירים לכיוון ברדיצ'ב, מי ברכבת ומי ברגל ומצד אחר עזבו משפחות שלמות את דירותיהן עם חלק ממטלטליהן ומיהרו מאזור אחד למשנהו, בחיפוש שים אחרי מקומות סתר. רבים חיפשו מחסה ומגן בקרב מכריהם הנוצרים.

העיר נשארה בלי שלטון. חיכו להתפתחות הדברים, למעשה — לכניסת צבא פטלורה. ברור היה שאלה יערכו קודם כל פוגרום ביהודים. האלמנטים הפורעים התכוננו כדרכם לשדוד ולרצוח יהודים.

הלילה הראשון עבר בשקט מתוח, ולמחרת היום בבוקר לא נראו יהודים בחוצות העיר. כולם הסתתרו בבתיהם, או אצל שכניהם הנוצרים. בשעות הבוקר המאוחרות, נכנס הצבא הפטריוטי בסדר צבאי, בליווי תזמורות צבאיות, ומיד עם כניסתם, התחיל הפוגרום. השתתפו בו אזרחים וגם חיילים. הם התפשטו בכל העיר ובפרבריה, הלכו מבית יהודי אחד למשנהו, הרגו, שדדו ואנסו. על דלתות של הדירות הנוצריות הופיעו צלבי גיר, סימן שכאן גרים נוצרים ויש לפסוח עליהן. הפוגרום הזה היה אכזרי מאוד והשאיר בצל את הפוגרום הראשון שנערך, לפני חדשים מספר. נהרגו מאות רבות של יהודים.

ביום השני לפרעות, זה היה ביום ראשון בצהריים, בא כוח של הצבא האדום, שהתקרב מצד ברדיצ'ב ובראש של פלוגת מלחים בצבא היבשה, ניסה לכבוש את העיר. נשמעו יריות תכופות מרובים וממכונות יריה, אבל כנראה לא הספיק להם הכח והם נסוגו. צבא פטלורה הצליח למשוך לצידו חלקים מהאוכלוסיה הנוצ-

התברר שחטאיו כבדים, הובילו אותו, לפנות בוקר, מחוץ לעיר, על-פי-רוב לכיוון הנהר טוטירב, ויורים בו בגב, כמי שניסה לברוח ממאסר. העתון המקומי-הליברלי, היה מודיע את שמות ההרוגים, שבאו על ענשם.

היהודים שבעו נחת על שהתפטרו מהפורעים, והאוכלוסיה הנוצרית, בעיקר האנטישמית, חרקה שן וציפתה ליום שתוכל לנקום.

המיליציה הכללית היתה חלשה מכדי שתטפל בפורעים וגם לא רצתה בזאת. מספיק היה, שלא תפריע לפחות ל„רזרב“ בפעולותיו.

הכוח המזויין מטעם ה„דירקטוריה“ בעיר היוותה יחידה צבאית בשם „קומנדנטסקאיה סוטניה“ (המאה שע"י הקומנדנט) של העיר. הקסרקטין שלה היה ברחוב „וילסקאיה“, במרכז העיר. אנשיה עסקו בעיקר, בביעור היסודות הבולשביסטיים בסביבות העיר, מקום שם פעלו לעיתים קרובות כפלוגת עונשין.

בפעולה מסוג זה, בסביבת העיירה קורוסטישב, מקום שם היתה פועלת יחידה פרטיזאנית בולשביסטית ידועה, שבראשה עמד בולשביק בשם שצ'ורס, הושמד חלק גדול מה„סוטניה“. בעת עריכת משתה ע"י אנשי ה„סוטניה“ באחד הבתים, התנפלו עליהם הפרטיזאנים האדומים ורקו רימוני-יד דרך החלונות וירו בהם.

באותה תקופה היתה קיימת גם שמירה אזרחית בלילות, בשם „דומוביה אוכרנה“, בכל רובע ורובע של העיר, מקום שם היתה אוכלוסיה יהודית או גם מעורבת. השמירה הזאת היתה מוכרת ע"י שלטונות העיר. הנשק החם, שהשתמשו בו בשמירה בלילות, נרכש באופן פרטי בכסף, שנאסף בין התושבים. המיליציה הכללית ידעה על כך ולא הפריעה. היו גם משרדים מיוחדים של השמירה העצמאית והיא התנהלה בלילות לפי התור. לעיתים נפגשו הסיורים של השמירה האזרחית עם הפטרולים של ה„רזרב“.

מבין הבחורות ברזרב הצטיינה פירה (אסתר) פוליאנובסקי, שתפקידה היה לבלוש ולמשוך פורעים למלכודת של ה„רזרב“. בחדשים המעטים, שבין הפרעות הראשונות לבין השניות, נשמו יהודי ז'יטומיר לרווחה הודות ל„רזרב“ ולשמירה האזרחית. עם כיבוש העיר ע"י הצבא האדום, בסוף החורף של שנת 1919, זה היה בערך בפורים, ובמשך הזמן הקצר שהצבא האדום היה

קרבי עם הלגיונרים הפולנים בירכתי גבולות ווהלין וגליציה. בסוף הקיץ, כאשר התפשטו שמועות על נסיגת הצבא האדום, באה בעקבותיהן שמועה אחרת כאילו עומדים הפולנים לכבוש את העיר. אולם משפינה הצבא האדום את העיר לחלוטין, לא נכנס שום צבא אחר העירה. במשך 3 ימים נשארה העיר בלי שלטון, אז התארגנה הגנה עצמית יהודית. רכשו קצת נשק ועמדו על המשמר. גם במספר עיירות יהודיות בסביבות ז'יטומיר התארגנה הגנה עצמית.

האוכלוסיה הפולנית בעיר, שהיתה משוכנעת שהפולנים יכבשו את העיר, וציפו בסתר לבואם בדרך מנובוגרד-ווליןסק, שמשם עמדו להכנס, חיכו להם בחצרות עם זרי פרחים ולחם עם מלח. מה רבה היתה אכזבתם, שבמקומם נכנס צבא אוקראיני, שהיה מורכב בעיקר, מחיילים מגליציה. הם פרצו מצד חבל פודוליה והדפו את הבולש'ביקים. הפעם השתדלו האוקראינים לשמור על הסדר ולא נתנו לפורעים להוציא את זממם לפועל. ביום הראשון לשבוע, שהיה יום שוק קבוע בעיר ואז מביאים האיכרים את תוצרתם העירה, נעשתה פעולת הסתה לפרוע ביהודים. באותו יום, נערכה לווייה ממלכתית לוונ'ני — הידוע לשמצה, מי שהיה קומנדנט העיר בימי שלטון פטלורה. הוא נתפס ע"י ה"צ'קה" בבית-החולים שברובנה, בעת כיבוש העיר ע"י הצבא האדום, והובא לז'יטומיר, שם הוצא להורג. הצבא הוציא אותו מקברו הקודם וקברוהו בטקס צבאי, בגינה שעל-יד הכנסיה הגדולה בכיכר „סוברני“.

הצבא האוקראיני נחלש מאוד ולא היה בכוחו להתקדם הלאה. כעבור חודש ימים, שוב נכבשה העיר על-ידי הצבא האדום. בכיבוש זה נסתיים השלטון של פטלורה בז'יטומיר. למרות שלטונו הקצר של פטלורה בז'יטומיר, סבלה העיר קשות והוקז דם יהודי רב. לקח הימים הטרגיים ההם, נחרת עמוק בזכרון של יהודי ז'יטומיר.

יוסף טבצ'ניק

רית, שהתנגדו לבולשביקים. חילקו להם נשק, והם נלחמו שכם אל שכם עם צבא פטלורה בהדיפת הצבא האדום ממבואות העיר.

התקפת-נפל זו של הבולשביקים, הגבירה עוד יותר את רוח הפורעים וחיוקה את ידיהם. רק ביום הרביעי לפרעות, הוציאו השלטונות צו להפסיק את המהומות. לאט-לאט, יצאו היהודים ממחבואיהם והתחילו לקבור את מתיהם. נפתחו החנויות, שניצלו מידי השודדים, אף שהיו מעטות מאוד, והחיים התחילו, לכאורה, לחזור למסלולם, אבל למעשה, היו הרוסים החיים הכלכליים.

הז'אנדרמריה הצבאית שמרה על הסדר בעיר. מגליציה הובא גדוד רגלים „סאצ'אביקים“, שהיו נאמנים ביותר לפטלורה לעזרת הז'אנדרמריה.

כעבור 3 שבועות, בערך, חזרו הבולשביקים ושוב כבשו את ז'יטומיר. במוצ"ש התחילה הנסיגה של צבא פטלורה.

פעמוני הכנסיות צלצלו כל אותו ערב במטרה למשוך מתנדבים מהאוכלוסיה הנוצרית לעזרת צבא פטלורה, אלא שהם לא הבינו, כנראה, הפעם את מטרת הצלצול וחשבו שזה קשור בכניסת יום ראשון. הז'אנדרמריה הצבאית שמרה על הסדר עד הרגע האחרון של נסיגת הצבא.

בשעות הבוקר, כבשו 2 גדודים של הצבא האדום את העיר, והם טארשצ'נסקי ובוגונסקי. הצבא האדום באוקראינה היה עדיין חדש, בלתי מאורגן וקרו גם מקרים של שוד בעיר, שנערך ע"י החיילים של אותם הגדודים.

אחרי כיבוש זה, שלטו הבולשביקים בעיר כ-4-5 חדשים. למעשה, שלטו הם רק בעיר ובכפרים הסמוכים לעיר. בכל יתר הכפרים בסביבה, שלטו כל מיני כנופיות שהיו קשורות עם צבא פטלורה. הכנופיות התפרצו לעיירות, רצחו, שדדו, אנסו והסתלקו טרם הגיעו פלוגות עונשין של הצבא האדום. מבין הכנופיות, התפרסמה אחת שבראשה עמדה אטמנית מארוסיה.

באותו קיץ של 1919, בא הצבא האדום במגע

היה היתה עיר לוצק

הגיהינום התחיל ביוני 1941 (סיון תש"א). הצבא ההיטלראי כבש את העיר ותוך שלשה ימים הופיעו כרוזות לבנות הקוראות גברים מגיל 16 עד 60 להתיצב לעבודה ולהביא עמם גרזנים,

לוצק — העיר הווהלינית הגדולה חרבה ונשארה „נקיה“ מיהודים. באלול תש"ב אבדו באופן מחריד יהודי לוצק ע"י הרוצחים הנאצים והאוקראינים.

יהודי הגיטו לקיים את עצמם ואת ילדיהם, מתוך תקוה שיארע נס, נס השחרור. חולפים שבועות וחדשים והידיעות עצובות יותר ויותר. מכים ורוצחים יהודים באכזריות ובשפלות רבה, מכריחים לרקוד ברחובות וכד'. הפחד שולט בכל, ולאט חודר הרעב ומשתלטים הקור והחול.

ע"י הכובש האכזר הוקמה „מועצת היהודים" ומשטרה יהודית. רבות לא יכלו לעשות; הם הוכרחו לקיים פקודות המושלים הגרמנים. היו ביניהם שפעלו בחרדת לב והיו שפעלו מתוך רצון להצטיין, כשמטרתם התועלת האישית.

בראש מועצת היהודים הועמד סשה פינטשוק ולידו מספר עוזרים. האוכלוסיה בגיטו היתה חסרת אונים וממורמרת יותר ויותר. חולשה פיסיית ורוחנית השתלטה על הכל. המצב נעשה ללא נשוא. הללויות מתים עברו מדי יום ביומו.

בליל י' אלול תש"ב (אוגוסט 1942) נסתיים פרק הגיטו ועמו חייה של קהילת לוצק.

י. רצפטור

אתים, פטישים וכו'. נקודת הריכוז נקבעה בארמון ליוברטא. כ-3000 יהודים התיצבו ל„עבודה". לדאבוננו לא ראו אותם עוד. בכלים שהביאו נרצחו ע"י האוקראינים והנאצים. אבל כבד ירד על העיר והפחד אחז בכל. הנשאים יושבים ומבכים את הקרבנות החפים ותמהים אם אין זה ראשית הסוף. כך החל פרק ההשמדה. רודפים יהודים ברחובות, מכים עד זוב דם, משסים בהם כלבים הקורעים אותם לגזרים, יורקים בפני היהודים ומבזים אותם. אין לצאת עוד לרחובות. אין לסחור ואין להתאסף, היהודים הם הפקר.

אחר ביקוריהם של מושל אוקראינה, קוך, ומושל האיזור, גליק, הוקם הגיטו. ביום גשום של אלול תש"א גרשו את כל היהודים מבתיהם לעבר הגיטו בסביבת הרחובות דומיניקנסקה וככר השוק בין בזיליאנסקה וגשר נידבר וחלק מרחוב קרסנאיה. (לפי עדותו של ליזר צירולניק הוקם הגיטו יומיים לפני חנוכה תש"ב.) מובדלים מן העולם, ללא כל עזרה, דחוסים בחדריהם ובמרת-פיהם, בתנאים גרועים מבתי-סוהר, מתאמצים

24 שנים להתקוממות בגיטו לוצק

עד היום: פיירטג הינדריך ומחסל גיטו לוצק יוסף גליק. השניים אחראים להשמדתם של 20 אלף יהודים בגיטו לוצק. דוד פריטל הביע מחאה על שרק פושע אחד הועמד לדין וכביטוי לכאבו הכריז על שביתת-רעב כל עוד לא יובאו לדין גם שני הפושעים האחרים. כל אותו יום התנהל משא-ומתן עם העד... עד שנתרצה, ולאחר שנשיא בית-הדין התחייב אישית, בכתב, שאמנם ישקוד להביא את שני הנאשמים האחרים לדין, הפסיק פריטל את שביתתו.

במהלך המשפט נודע לדוד פריטל ולחבריו מן העתונות, שנאצי אחר, היינריך לינדנר, שעל מצפונו רובצת האשמה בארגון הוצאתם להורג של 50,000 יהודים במחוז לוצק, משמש פקיד גבוה במיניסטריון לענייני פליטים. הם באו למיניסטריון כדי למחות נגד העסקתו בפני המיניסטריט מאיר סאביניך, חברת המפלגה הסוציאליסטית, שנרדפה על ידי הנאצים והיתה כלואה כאסירה פוליטית. בהגיעם לבניין המיניס-

„כבר עייפנו מן המשפטים נגד הנאצים ולא פחות עייפים מכך גם הגרמנים. אולם חלילה מלהרפות וחובה קדושה היא להוסיף ולעמוד על המשמר עד שיובא לדין אחרון המרצחים" — אמר דוד פריטל, חבר מעלה החמישה, שחזר בסוף השבוע שעבר מגרמניה, לאחר שהעיד לפני בית-הדין לפושעים נאציים, במושבו ב-האנובר. בית-דין זה דן למאסר-עולם את הפושע חונקה, על רצח ד"ר אריך במחנה לוצק, ב-1942. ביום 12 בדצמבר, מלאו 24 להתקוממות היהודים בגיטו לוצק. מרד זה קדם בארבע שנים למרד גיטו-וארשה. היהודים לחמו עד האחרון שבהם והנאצים סבלו אבידות קשות לפני שדיכאו את המרד.

כזכור, הכריז דוד פריטל שביתת רעב, ואליה הצטרפו גם חבריו העדים מישראל, קצין משטרת חיפה אשר גולדברג ומשפחת סביצקי מתל-אביב — על שמטעמים רפואיים לא הועמדו לדין גם שני מרצחים אחרים, המתהלכים חפשיים

ד. פריטל הביע את סיפוקו מהעידוד שקיבל מעמדת בית-המשפט ומן העתונות הגרמנית והבין-לאומית, שהבליטה את מאבקו. בהמשך שיחתו, הביע ד. פריטל את תמיהתו על כך שבמשפטים אלה אין משתפים ליד העדים היהודים גם משלחות של נציגי הקהילות, אשר להופעתן באולם בית-המשפט יכולה להיות חשיבות מבחינות שונות, מוסרית ותעודתית-היסטורית.

א. אלחנני "דבר"

על חורבן צ'ודנוב

הנאצים רצו לעשות את מלאכת ההשמדה ההמונית מחרידה יותר ומענה יותר. על כן לא שחטו משפחה על כל בניה. חלקי משפחות שנותרו לאחר האקציות, חיתנו והנותרים התפללו למוות כי יבוא.

כך חיתנו את פוקא אלמנט אולמן, עם בן דודה בריטן. אלמנט חיים סיוור נאלצה להנשא לזקן ברנסאוניק. משה מאיר וועסט, שכל משפחתו הושמדה, ואלמנט ד"ר ליבוב יצאו מדעתם.

אבי אבד באקציה השניה ב-16 לאוקטובר 1941. פריידל, אשת יענקל ו-3 בנותיה שנשאה בזרועותיה, נפלו בשחיטה השניה. באותו יום נפלו שרה פורמן ושני ילדיה. את בנותיו של המורה איסק כנע, עינו הנאצים בצורה מחרידה ביותר. אלה הם מקרים בלבד מתוך השחיטה האיומה של אותו יום.

השחיטה ההמונית השלישית היתה בנובמבר אותה שנה. אז שחטו את ד"ר ליבוב ובתו, ד"ר פרנקל ואשתו, ד"ר ווסקובוניק ואשתו. אפילו הנכה חיים יענקל פליש והאח האלם-חרש, ועל האחות של מרסמן ודודכם מרדכי לא רחמו.

12 קברי אחים ספרתי בעצמי. 78 יהודים קבורים בקבר אחד בבית הקברות של צ'ודנוב החדשה. בדרך לטוטניק נמצא קברו של ארקה. ליד הכפר קרסנוסלסק קבורה מאשקה בת חנה ובשוק בצ'ודנוב הקבר של רוסיא פורמן, שאבדה את עצמה לדעת בתליה. 248 בתים נהרסו.

א. י. א.

טריון כבר חיכו להם עתונאים גרמניים וזרים, כדי להיות עדים לתביעה בלתי-רגילה זו. המיניסטריט לא היתה אותה שעה בבניין ודובר המיניסטריט הביע את צערו על כך והודיע, כי היינריך לינדנר נתקבל לעבודה לא בימי כהונתה של המיניסטריט הנוכחית, אלא לפני כן. הוא אמר, כי אותו פקיד כבר הועמד לדין במשפטי הדנאציפיקציה ושוחרר מחוסר הוכחות, והבטיח, שאם יתגלה במהלך משפט האנובר חומר נוסף נגד לינדנר, יחודש המשפט נגדו.

(מתוך מכתב של תושב צ'ודנוב לקרוביו בצ'יקגו)

...הקרוב הראשון היה רב העיר ר' יוסף מסוק (מתוק) בן ה-87. ב-8 בספטמבר 1941, בין הערביים חדרו הנאצים לביתו וצוו עליו לצאת עמם כשהוא עטוף בטלית. שתי נשים זקנות הוכרחו ללוותו ברחובות העיר. תוך כדי הכאה באלות גומי הכריחו אותם לשיר ולרקוד כל הדרך. אחרי-כן רצחו את הרב ואחריו את הנשים המלוות. על קברם הציבו צלב.

נערה בשם גירשנר, שנסתה להסיר את הצלב מקבר הרב, שלמה בחייה.

למחרת היום, בבוקר, ב-9 בספטמבר, החלו להשמיד את כל האוכלוסיה. באולם הקולנוע אספו 2000 גברים ונשים. נאמר להם שהם יובלו לעבודה. העמיסום על משאיות והוצאו לפארק מישלסון. במשאית הראשונה ישב לאור כריטנו-ביץ פדיוון. הוא נופף בכובעו וצעק: „מובילים אותי למות!“ חשבוהו למטורף ולא שעו לצעקו-תיו... במשלוחים של 500 הובלו אל הקברים הפתוחים. מעל הבורות היו מונחים קרשים צרים. באחד הטורים עמדו אמי ואחותה ובת האחות. אחיהם יענקל עמד לידם כשמתחת לזרועו פרוסת לחם, בטוח היה שמובילים אותם לעבודה... כל אחד הוכרח לעלות על הקרש ובעמדו שם נורה ונפל לתוך הבור הפתוח. הגופות עפו באויר כשהשערות נאחזות בסבכי העצים, וגלגלות נשארו תלויות באויר...

ליזה טון, בתו של יענקל בן שמחה הסנדלר, ילדה בתוך המהומה הזאת בעמדה על פי הבור. הרוצח הנאצי גול ממנה את תינוקה.

זכרונות נחורבן אוסטילה

ליום הזכרון ה'22 לרציחת משפחתי:

אבי יצחק, אמי ביילה, אחי חיים ויתר בני משפחתי ע"י הנאצים באוסטילה.

חוב קדוש לספר את הקורות הטראגיים וסבל ימי-הדמים ההם בעיירה הווהלינית אוס-טילה, שבעיני ראיתי ועברו עלי בצל המות והשמדת האוכלוסיה היהודית.

אני רואה בעיני את קהילת אוסטילה מוצאת לככר השוק של העיירה שממנה הובלו בדרכם האחרונה אל הבורות, שנאלצו לפני זה לחפור לעצמם. הנאצים ועוזריהם מובילים את העדה לשחיטה בכפר פיאטידן, וחסל קהילת אוסטילה... ברחתי. במרחק של מאה מטרים, בערך, אני

רואה משאיות. על אחת מהן הגבר בעל הקול הצרוד, והוא ממשיך להתחנן לאלקים כי יקח אותו לקרבן במקום כל שאר יהודי העיירה. סביב המכוניות עמדו הרבה משפחות עם חבילי-תיהן. שרשרת של שוטרים סגרה עליהם. היללות של האומללים וצעקות השוטרים נתערבו להמולה אחת. הנה צורפו למעגל יהודים נוספים. פחדו גבר מרגע לרגע. לא, אסור לי לחכות עוד, אנסה לחזור לכפר. נזכרתי בדברי אמי: "אל תגידו שאתן יהודיות, פניכן אריות" והחלטתי להשתמש ב"סגולה" זו. בצעדים מאוששים, כביכול, אך בלי חפזון פניתי צפונה כאילו מה שמתרחש כאן אינו נוגע לי, אך אחרי כמה צעדים שמעתי ממרחק מה קריאה: "לעמוד! בואי הנה!" רעד עבר בגופי. לא התעכבתי והמשכתי ללכת כאילו לא אלי הקריאה מכוונת, וכנראה שכך היה באמת. המשכתי בדרכי וחשבתי: "מעשה אינני צארני היהודיה אלא מאנקה הפולניה מכפר פוזוב, המשרתת אצל אדון יבנוב... וכך תוך הליכה הכינותי לי את דברי למקרה הצורך, עד שנתקלתי בטור ארוך של יהודים אשר חסם את דרכי. הם יצאו מביתו של אהרן משה מול ביתנו לשעבר. עצרתי עד שיעברו. לבי פעם בחזקה. לא הכרתי איש מהם. הם לא בכו, אך חיוורון מוות כיסה את פניהם. השוטרים לא דרשו ממני להצטרף לשורה, חשבוני לנוצריה. רק עוית-צחוק שלחו לעברי. טור האומללים הלך ונעלם מאחורי והנה אני שומעת מצד הכביש קריאה בגרמנית: "קום היר!"

שוב ניסיתי להעמיד פנים כאילו לא אלי הוא מתכוון, אך מיד אני שומעת קריאה יותר חזקה באוקראינית: "בואי הנה, את שם!" הפניתי ראשי. "כן, כן, אליך אני מתכוון", הצביע עלי האוקראיני. זיעה קרה כיסתה את גופי, אך לא התבלבלתי. זכרתי שאני מאנקה הפולניה...

ניגשתי אליהם. הם היו כתריסר אנשי ס.ס. וביניהם אחד במדי פאר, ראש המרצחים, כנראה. סביבם שוטרים אוקראיניים, אשר מהם פחדתי יותר מאשר מהגרמנים שמא יכירוני כיהודיה. עמדתי בקור רוח, כביכול, וחיכיתי. לבוש ההדר שאל: "למה את לא הולכת אתם?" והצביע על הטור המתרחק. לא עניתי, כאילו שאיני מבינה את דבריו, והסתכלתי בכיוון האצבע המושטת של המדבר אלי. שתקתי.

"תרגם!" צעק הגרמני לשוטר האוקראיני. רק לאחר שהלה תירגם לאוקראינית את השאלות שבאו בזו אחר זו, עניתי בפולנית. ומכיוון שהבינותי היטב את השאלות במקור וחיכיתי לתרגום היתה לי שהות מספיקה להכין את התשובות: "אני הולכת הביתה לכפר פוזוב. קוראים לי מאנקה. באתי לעיר לקנות שמרים לעשות וודקה כי יש אצלנו חתונה". כאן הוסיף האוקראיני שאלה מדעתו: "ומה, קנית שמרים?" "לא, עניתי, היהודים סירבו למכור לי. לא רצו לדבר אתי וגירשוני. אחד ריחם עלי ונתן לי ללון בביתו. לא יכולתי לחזור הביתה כי כבר היה לילה. מה אעשה עכשו? — המשכתי בהבעת דאגה, — בעל הבית יגרשני אם לא אביא לו שמרים..." ומיד התחרטתי על ה"תוספת" המיותרת שמא אסתבך בשקרי.

"מה, — שאל השוטר, — את יתומה?" "כן", עניתי בלי היסוס, כי לא יכולתי עוד לסגת. השוטר המשיך לחקרני: מה המרחק לכפר פוזוב ועוד, כשלפתע נחתה סטירה מצלצלת על לחיו. "תרגם מהר!" זעק הקצין, "ואל תשאל שאלות מיותרות". השוטר תירגם וקולו רעד מהתרגשות. "לכי הביתה!" פקד עלי הגרמני. לא משתי ממקומי עד אשר האוקראיני תירגם לי את הפקודה...

אסתר שמוקלר

(המשך יבוא)

נו ע ב ר ה ש ל ב ז א ר

נוער אידיאליסטי היה הנוער של בזאר. התנועה החלוצית שפשטה בשנות המהפכה ברחבי אוקראינה-פולניה הכתה שורש בבזאר. עשרות בני נוער התכוננו לעליה לארץ-ישראל ומהם גם עלו ארצה והכו בה שורש. המשטר המועצתי שרדף את הציונות שם קץ לתנועה זאת. בהשואה לערים אחרות הגדולות מבזאר היה אחוז העולים ממנה לארץ ישראל גדול פי כמה. העולים מצאו את דרכם לא"י דרך פולניה ורבים סיכנו את חייהם בחציית גבולות מהצד הרוסי לצד הפולני, כדי להגיע לא"י ולארצות הברית.

בבית הספר העברי שבמקום, בהנהלת מורים שנשלחו על-ידי חב' „תרבות" ואחרים — התחנך דור תלמידים לאומיים, אשר נאלצו אח"כ לעבור לבית-ספר כלל-רוסי.

בראשית השלטון המועצתי היה רעב בעיירה, הפרנסות וכן העבודות נפסקו והיהודים הוכרחו לארגן קולחוזים ולמצוא את מחייתם על ידם, שעה שהאוקראינים התנגדו לקולחוזים.

והנה עלה הכורת על יהודי בזאר בשואה הנאצית. הכובש הגרמני-נאצי השתלט גם על בזאר ותקע את צפרניו ביהודי העיירה וסביבתה וביצע גם בה את תכניתו השטנית להשמיד עמים וארצות ובראש וראשונה בני הגזע היהודי.

יהודים ברובם אנשי „עמך" עמלים ומטופלים שישבו להם בשקט נחרדו לגזרות שניתכו על ראשם כבר מהימים הראשונים לכניסת הצבא הגרמני, שלא נהג כאן בשיטות שנקט במקומות אחרים. פקדו על כל התושבים להופיע למקום ריכוז ליד בית הכנסת היחיד שנשאר קיים במרכז העיירה על מנת לצאת לעבודה. לפי שמועות היה זה ביום הכפורים, יום הדין, שהפך ליום ההשמדה של יהודי בזאר. היהודים כונסו והובלו ברגל תחת משמר לסביבת העיירה סברוב, מרחק 10 ק"מ בדרך המובילה מבזאר לקורוסטין, ושם הומתו כולם. איש לא הצליח להתחמק משדה ההריגה. כך הקיץ הקץ על יהודי בזאר.

פנחס וינרמן

לא לרבים היתה ידועה העיירה הקטנה בזאר הסמוכה לעיירה חאבנה, הגדולה והותיקה ממנה, בסביבת קורוסטין-אברוטש. היא מנתה כ-1500 נפשות יהודיות בדור האחרון. יהודי העיירה התפרנסו מעבודות ביערות שבסביבה ובעיקר מענף הבורסקאות, שבו נתפרסמה העיירה. שקטים ושלוים היו החיים בעיירה משך שנים רבות עד למהפכה ברוסיה בשנת 1917, שמאז נשתנו פני החיים במקום. הרוחות שנשבו ברוסיה בימים ההם נתנו את אותותיהם גם בבזאר, והלך הדעות שלאחר מלחמת-העולם הראשונה הטביע את חותמו על חיי היהודים ופרנסותיהם בבזאר. הודות לשינויים אלה, עם החיוב והשלילה שהיה בהם, ניכרה התקדמות בחיי העיירה ובחלקה לטובה. הנוער המקומי התעורר והפך להיות כח ער ותוסס, אחדים נדדו למרכזים ללמוד, ואחרים הופיעו ברחוב עם סיסמאות ועוררו את הצבור. בעטיה של פעולת הנוער קמו בעיירה מוסדות-ציבור, הופיעו מפלגות כשבראש צעדו הציונים. רב המקום ר' שמריהו שינדרמן כיהן כראש הקהילה הדימוקראטית שנבחרה בשנת 1918 ע"י כל החוגים והזרמים והוכנסו תיקונים וסידורים במוסדות החסד והצדקה שבעיירה. גם בית-ספר עברי נוסד בעיירה שמשך את רוב הילדים.

והנה באה תקופת חילופי השלטונות באוקראינה, מחנות לוחמים עברו את העיירה וכנופיות שרצו בסביבתה שהיהודים נפגעו מהם, ביחוד מהחילות האוקראינים. וכך טעמה בזאר היהודית מכוס התרעלה של פרעות, שהיו מנת חלקן של רוב עיירות אוקראינה בתקופה ההיא, ובבזאר נשארו אלמנות ויתומים, שוד ושבר שלא נרפאו מהר, והמצב הכלכלי היה אז בכל רע.

מאז התבסס השלטון המהפכני מחדש בחבל נשארה בזאר עיירה אוקראינית, ומספר תושביה היהודים פחת. מי שהיגר לעבר ימים, מי שעלה לארץ-ישראל ומי שהעתיק מקום מגוריו לעיר גדולה, מפחד התנפלויות וגם מחוסר סיכויים לפרנסה ועוד. עם זאת המשיכה העיירה להתקיים משך יותר משתי עשרות שנים בתנאי השלטון הרוסי החדש ולפי סדרי החיים ברוסיה המועצתית.

דפי זכרונות של בת ז'יטומיר [פרקי חיים]

דרכי לארץ-ישראל

...עם היציאה מז'יטומיר, עוד בטרם הגעתי לגבול הרוסי, שם חיכו לנו מבריחי הגבול, נאסרנו. אני ועוד חבר „דרור“. דאגתי היתה רבה, כי היו אצלי תעודות רבות, אשר אסור היה שיפלו בידי הרוסים. בבית-הסוהר ישבתי במאסר עם אסירות פליליות. עם לילה הביאו אותי לחקירה. בחדר היו 3 קצינים במדי-צבא. אחד מהם דבר אלי בשקט ובנימוס, וביקש שאחתום שאני ציונית ודרכי לארץ-ישראל, אלא שקבלנו הוראה מפורשת, להגיד שאנו נוסעים לקרובים בארצות-הברית. שתקתי, אפוא, כי לא יכולתי להוציא מפִּי, שאני נוסעת לאמריקה.

פתאום התערב קצין שני וצעק: „בורחים מרוסיה, הסוציאליסטים-הציונים האלה ועוד אין להם אומץ להודות בכך“. נרעשתי מאד, ידעתי כי הוא יהודי. ולפתע שמעתי את עצמי עונה לו „בנאום יהודי-ציוני, נלהב“.

הוא נדהם לא פחות ממני. הביט עלי ולא ענה דבר. נשמעה פקודה להחזירני לתא מעצר ליחידים. פניתי לדלת היציאה. התעודות הסודיות רשרשו על כל גופי. „עוד נשכנע אותן להשאר אצלנו“, שמעתי את דבריו מאחורי.

אך הוא לא זכה יותר לשכנע אותי. באותו לילה, הבריחו אותנו מבית-הסוהר. המחתרת הציונית על הגבול, עסקה במלאכה זו, בנאמנות והצלחה.

הגענו לאיזסלב. הקו האיזסלב-רובנה, היה ציר תנועה חיוני להברחת הגבול לשירות פליטים ולהעברת הגבול הרוסי של חלוצים בדרכם לארץ.

על פני הדרכים נודדים מאות ואלפים. והדרך קשתה מיום ליום. האכרים תבעו סכומים עצומים בעד העברת הגבול והדרך היתה מסוכנת. שודדים ורוצחים שוטטו ושלטו בה. רבים שילמו בחייהם, על העיזם לעזוב את רוסיה בימים ההם. אך הזרם החי של יהודים נודדים לארצות הברית, וחלוצים המעפילים בדרכים לא דרכים לישראל, הלך וגבר, ועם אלה גם אני החלוצה.

באחד הלילות, הצטרפנו לשירה ויצאנו

לדרך. דומיית ליל. שקט ודממה ביער, ואי-שקט בלב. בחשכה נשמעים פעמי הולכים, ונדמה כי שומע אתה, את הולם לבך.

פתאום פולחות את הדממה יריות רבות, זעקות ובכי ילדים בקבוצת יהודים שמאחורינו. הלב מרטיט ומתכווץ.

הסכנה רודפת וקרבה. עוד מעט יאיר השחר — ואנו אבודים.

אנו ממשיכים לצעוד, בלי כח לנשום לחשוב ולהרגיש.

השחר עולה — אך אנו כבר מעבר לגבול.

השפעת הסופרים והמשוררים כמוריד דרך רוחניים

יהדות ווהלין היתה יהדות עממית מושרשת. „גידלוה גאונים בישראל וטפחוה למדנים, משוררים ומשכילים“. יהדות שצברה בקרבה מכמני חכמת-עם, וספגה לתוכה את מורשתו, סגולותיו וכיסופיו.

כזאת היתה גם יהדות ז'יטומיר, אשר נגלתה לפני עם הצטרפותי לתנועת „דרור“.

קמה וניצבת לנגד עיני, גדלותה של עירי, כמרכז יהודי-עשיר רוח ומעש. כזירה של פעילות ציונית, והפצת תרבות יהודית. כמצבר של מרץ-נעורים, וכמרכז לנוער חלוצי-מגשים.

סופרי ומשוררי הדור: ביאליק, טשרניחובסקי, פרץ, מנדלי, שלום-עליכם, א. ד. גורדון וברנר. היו למורי-דרך רוחניים, מדריכים, משגי-ערכים, מצווים ובונים. עיני הנוער היו נשואות אליהם כאל נביאים חדשים. במיוחד היינו גאים וקשובים, כבני-ז'יטומיר, לשירתו של ביאליק, יליד העיר הזאת ויערות ווהלין. שירה שהיה בה, מחוץ לחויה עמוקה, גם מיקסם של שליחות בעם.

הכרנו את הנוף הנשגב, את הוד השמים הפרושים על יער ונהר, אותם ראו עיני ביאליק. ולבו הגדול והנפעם, חש את הערגה לטבע, את הצמאון לאביב-הנעורים, ויצר את מנגינות הגעגועים והאהבה, אשר דבקנו בהן בכל חום לבנו הצעיר.

אך ביאליק, אשר היה איש מראות וחושים פתוחים ועזים, ראה לא רק את הנוף הנפלא,

היהודים של הרצל ופרקים מתורת סירקין
ובורוכוב, לכל זה היה כח עז, אשר יצק רצון-
איתנים לתוך עורקי-הדור הצעיר.

ושירת טשרניחובסקי ושניאור, ושירה רכה
וענוגה של פרוג ומוריס רוזנפלד, נפלו על שדה
הלב החרוש, וליכדו את הלבבות.

ערבים שלמים בילינו בעולם זה של שירה,
הוד, יופי וטוהר, צער ומכאוב, חוויות-אמת אלו
עם סופרינו ומשוררינו, היתה להם השפעה
עמוקה מאד, על שינוי פני-הדור.

עדה יגורי

כי אם גם מראות השממה והדלות של עמו:
„אבי — גלות מרה, אמי — דלות שחורה“.
דבריו יצקו בנו את תחושת הדחקות של חיי
היהודים ואת מר ענותם. השפעתו של ביאליק
על התקופה ועל הדור היתה עצומה, כי היה
משורר „המרי והבשורה“. וכאשר למדנו את
„שירי-הזעם“ שלו, חשנו זעקתו הגדולה. חשנו
את השבר הגדול של העם, את קללת הגלות
המרה, את החרדה לשיאי-הרוח היהודית שהונמכו
וחוללו — וזעקת המרי — פרצה גם בלב הנוער
עצמו.

אחר-כך באו דברי ברנר וגורדון, מדינת

יהודי מיזוך' בעבודות כפיה

שלא רומז. הם ניחמו את עצמם שהם נמצאים
לא הרחק מביתם והיו שבעי רצון מהמצב החדש,
למרות שהעבודה היתה קשה. הם הוכרחו לעבוד
בחפירת אדמה, בסחיבת חמרי-בנין כבדים וכו'.
יש לציין שאת הפולנים והאוקראינים סידרו
בעבודות יותר קלות. את כמות צרכי-האוכל
המצומצמת, סיפק להם הועד היהודי ממיזוך'.
המנהל הראשי של הפירמה „יונג“, מהנדס
גרבה, היה אוהב ישראל. הוא עזר רבות ליהודים
שעבדו אצלו, והודות לו נדחו, פעמים רבות,
גזירות ההשמדה. ממלא מקומו — מקס שמאלר,
היה נאצי רשע. סגנו — שואבה, היה פשוט רוצח
נאצי. שניהם, גרמו צרות צרורות לפועלים
היהודיים.

עובדי-הכפיה היהודים ממיזוך', סבלו מהם
יום-יום. שני הרוצחים סחבו יהודים למחסנים
לחמרי-בנין, ושם היכו אותם ללא רחמים. מי
שנשאר בחיים אחרי המכות, נשאר נכה או שמת
זמן קצר לאחר מכן — מהפצעים. הם גם הפריעו
למהנדס גרבה בתכניותיו לעזור ליהודים.

בגורלי, נפל להיות בין עובדי-הכפיה ממיזוך'.
התקופה של עובדי-כפיה בזדולבונוב, נמשכה
כמעט שנה. באותו זמן, היו אקציות בערים
ובעיירות הסמוכות והן נהפכו ל„יודן-ריין“. זה
נעשה לפי הוראות של מושל ווהלין — קוך
וקומיסר המחוז, הידוע לשמצה — מרשל.

חרדנו ופחדנו מאד מהסוף המר, שראינו
כי הוא ממשמש ובא.

(המשך יבוא) נחום קופיט

מיזוך' היתה עיירה קטנה בסביבות רובנה-
דובנא-זדולבונוב. היא היתה מאוכלסת יהודים,
אשר חיו את חייהם השקטים, במשך דורות רבים.
עם הכיבוש הנאצי, היה גורל יהודי מיזוך'
כגורל יהודי יתר העיירות. רצה הגורל שהעיירה
הזאת תהיה האחרונה בתור להשמדה, וזה הודות
לגרמני אחד שהיה מחסידי אומות העולם —
המהנדס גרבה.

שלטון הכיבוש מסר לפירמה גרמנית „יונג“
לבצע בזדולבונוב, (שהיתה במשך שנים תחנה
של צומת קו-רכבת), בניית קו-רכבת וניהול
של דיפו לשם תיקון קרונות רכבת ועבודות
אחרות למען צבא הכיבוש הגרמני.

הגרמנים אספו פועלים מכל הסביבה והכריחו
אותם לעבוד למען הפירמה „יונג“.

נוסף לפולנים ואוקראינים הובאו לשם גם
יהודים, שמיד עם בואם נעשו הפקר. ממיזוך'
גורשו לזדולבונוב כ-150 יהודים בכדי לעבוד
למען הפירמה „יונג“. היהודים ניסו להסתתר
מתוך פחד שמא מרמים אותם כשם שרימו יהודים
מעיירות אחרות שבמקום עבודה — לקחום להורג,
אולם כל מי שנתפס נשלח לזדולבונוב. אבל
בבואם אל המקום המיועד נוכחו היהודים לדעת

שבת שירה שהפכה לקינה

(מקורות העיירה דומברוביצה שבווהלין)

יהודי העיר החלו חוששים לנפשם, והיה יסוד לחשש זה: צבא פטלורה ברובו היה מורכב מאלמנטים שפלים, פורעים מקצועיים, שהצטרפו לגיסות פטלורה בגלל תאוות-הבצע וחופש-הפעולה נגד היהודים. הגיעו גם ידיעות על פרעות שנערכו בכמה מערי אוקראינה, ועל ידי הפקרת היהודים יכול היה פטלורה להתגבר על הנטיות הקומוניסטיות של התושבים האוקראיניים בסיס-מה: „הכו ביהודים והצילו את אוקראינה!“

התושבים האוקראינים בדומברוביצה, שרק לפני זמן קצר חיו בשלום ובידידות עם יהודי המקום — רבים מהם הפכו את עורם, נעשו צמאי-דם וציפו ליהנות מן השלל והביוזה, שיפלו בחלקם בזמן פרעות. הגיעו ידיעות מסארני הקרובה, שלצבא פטלורה הובטח „חופש-פעולה“ ליום שיכבשו את העיר, וזה כדי להפיח „רוח-מלחמה“ בלבות החיילים.

חמשה ימים ארך הקרב. ביום האחרון, הוא ערב שבת-שירה, עבר פרש מצבא המהפכנים ברחובות העיר והכריז, כי הצבא הרפובליקאי נאלץ לעזוב את העיר וכי נתקבלו ידיעות על מזימת הפולשים לפרוע ביהודים. לכן — הוא הודיע — כל הרוצה יכול להצטרף אל הצבא הנסוג צפונה. ואכן, רבים עשו כך והלכו עם הצבא בכיוון לוויסוצק וסטולין. בו בערב נכבשה תחנת-הרכבת שבמזרח העיר על-ידי הפטלוראים. עסקני העיר היהודים קראו לאסיפה, כדי לדון במצב. בזמן ההתיעצות בא למקום בעל בית-מלון והודיע שזה עתה הגיע למלונו בחור יהודי המספר שהוא נמלט מידי הפטלוראים ויש בפיו ידיעות חשובות. הבחור הוזמן לאסיפה וסיפר שהוא מבוברויסק, ונסע בענייני מסחר, ובדרך נתפס על ידי הפטלורואים, אך הצליח להימלט מהם. הוא שמע שמפקדי הצבא החליטו לתת לחייליהם „חופש“ להשתולל בעיר, אך משיחות המפקדים בינם לבין עצמם הוא שמע גם שאם היהודים ישגרו אליהם משלחת עם 12 איש מטובי העיר ונכבדיה לקבל את פניהם — לא יפגעו ביהודים לרעה.

בעיני אחדים נתעוררו פקפוקים רבים, אם אין בזה חשש לחיי חברי המשלחת, והיו גם שהתיי-

ראשית 1919. שלטון ההטמאן סקורופאדסקי באוקראינה התמוטט. פטלורה התקומם והחל להשתלט על המדינה בכבשו עיר אחר עיר. דומברוביצה היתה הנקודה הצפונית-מערבית של אוקראינה על גבול בילורוסיה הסובייטית. אמנם, השלטון בבילורוסיה היה עדיין רופף, אך תועמ-לנים קומוניסטיים חדרו משם לדומברוביצה ובאו בקשר עם חוגים מהפכניים בעיר. הוקם ועד מחתרתי, בו נכללו גם כמה צעירים יהודים.

לילה אחד אסרו המהפכנים את נציגי השלטון בעיר, השתלטו על הבנינים הציבוריים, הניפו דגלים אדומים והכריזו על „רפובליקה סובייטית בדומברוביצה“.

בסביבה שלטו עדיין ההאטמאנים, אף-על-פי שהקשר שלהם עם השלטון המרכזי בקיוב נותק. גם בין שלטונות ההפיכה בדומברוביצה לבין השלטונות הסובייטיים בצפון לא הוקם קשר, וכך נוצר מצב, שהעיר דומברוביצה הוכרזה כ„רפוב-ליקה עצמאית“. הקומיסאר העירוני הכריז על גיוס-חובה, וכמה מאות איש נתגייסו. „צבא דומברוביצה“ פלש לוולאדימירץ הסמוכה (כ-35 ק"מ מערבה). אסרו שם את השלטונות ההטמא-ניים, הביאו לדומברוביצה 70 היידאמאקים (קוזאקים אוקראינים) כשבויי-מלחמה והוציאו אותם להורג למחרת היום.

המהפכנים פרצו גם לאחוזת ורובין הסמוכה, שם התבצרו שני הגראפים הפולנים, האחים פלאטר, בעלי-האחוזה, ואתם 23 היידאמאקים. לאחר קרב של כמה שעות הניפו הגראפים דגל לבן לאות כניעה. הם התייצבו לפני המפקד כשמאחוריהם בטור עורפי ההיידאמאקים, וכאשר הניחו את נשקם על הארץ — נורו כולם ממכונת-יריה ונקברו בבור אחד.

חילות פטלורה השתלטו על רובה של אוק-ראינה והגיעו עד לדומברוביצה. העיר הוקפה כמו פרסה משלושה צדדים, רק הצד הצפוני לעבר בילורוסיה נשאר פתוח. השלטונות הסובייטיים המרכזיים לא נחפזו לשלוח עזרה צבאית למהפ-כנים, והקומיסארים בדומברוביצה החליטו להת-גונן נגד פטלורה — מתוך תקוה, שבינתיים יגיע צבא סובייטי.

רחוקים מפוליטיקה, כולם אנשים ישרים ונכבדים, ולמה איפוא הם נעצרו? המפקד השיב בחיוך: „ידעתי שהם אנשים ישרים, לכן רציתי כי יבואו אלי, ואני אזוריקם כבני-ערובה עד שהבולשביקים שלכם יחזירו לנו את הקוזאקים השבויים שנפלו בידיהם. והריני קובע לכם בזה מועד עד מחר, ואם תוך 24 שעות לא יחזירו חיילינו — אוציא להורג את אנשי המשלחת ואהרוס את הרובע היהודי של העיר“. מיד החלו באיסוף כספים והציעו למפקד סכום הגון כפדיון-נפש. אולם הוא בשלו: „חברי המשלחת יוחזקו כבני-ערובה“.

למחרת, ביום השלישי בבוקר השכם, פרצו חזרו המהפכנים העירה, השמידו רבים מהפורעים וכבשו את העיר. את הבחור-האורח, שהציע את שיגור המשלחת, תפסו והוציאוהו להורג. צבא המהפכנים התקדם לעבר תחנת-הרכבת וכבשה. אולם הפטלוראים שנסוגו לעבר סארני, לקחו אתם את חברי המשלחת ועוד כמה עצורים יהודים והביאום לתחנת הרכבת בסארני ושם נמסרו לידי הקומנדאנט שבתחנה.

כעבור יום שיחרר אותם הקומנדאנט ומסרם בידי יהודי המקום. היהודים ראו בזה נס, וגירסות אחדות פשטו בקשר עם זה. האחת המבוססת יותר, אומרת:

כאשר הגיע הקרון עם העצורים לתחנת סארני, נכנס אחד הקוזאקים, מנה את הנמצאים בו והכריז שבו ביום יוצאו היהודים להורג. הרבנים ועוד אחדים מן העצורים שכבו על הארץ, עטופים בטליתות ועטורים בתפילין, ואמרו „וידוי“ ופרקי תהילים. פתאום נכנס לקרון הקומנדאנט בלוויית שני קוזאקים, הסתכל בעצורים ויצא בלי להגיד דבר. כעבור זמן-מה חזר הקומנדאנט לבדו, פנה אל העצורים ואמר: „קומו, אתם נמצאים בידי!“ הם קמו ועמדו מבלי להוציא הגה. הקומנדאנט חזר ואמר: „הנכם בידי עתה!“ ענו לו הרבנים: „הננו בידי האלוהים!“ — „אבל בידי לשחררכם“ — טען הקומנדאנט. אמרו לו: „אם מחשבתך טובה באמת, ואם אתה אומר לשחררנו — יהודי סארני יזכרוך לטובה, ומשלחת מבני המקום תהיה מוכנה להתייצב לפניך“. — „מוכן אני עוד היום לקבל את המשלחת“ — ענה הקומנדאנט. ואמנם, בו ביום התייצבו נציגי יהודי סארני לפני הקומנ-

חסו בחשד לבחור האורח, שייתכן כי הוא סוכן-מרגל. אף-על-פי-כן הוחלט לעשות כדברי הבחור, והמשלחת הורכבה חיש-מהר ובראשה שני הרבנים המקומיים, זלצמן ופצ'ניק, וחבריה: ח"י קצנלסון, מנהל ביה"ס „תרבות“; ז. פרדקין, מורה בבית-הספר וחבר ועד-הקהילה (נפטר בארץ); ש. שינבויס, סוחר; א. ד. גמפל, סוחר; יששכר-זאב באליק, סנדלר, ועוד חמישה מבני המקום. בשבת לפנות-בוקר, היא שבת-שירה, יצאו חברי המשלחת לעבר תחנת-הרכבת, כשהם בוססים בשלג העמוק שכיסה את האדמה לקבל את פני המפקדים של צבא פטלורה, החונים שם, בלחם ומלח.

בה בשעה שהמשלחת היתה בדרכה לתחנת הרכבת — פרצו הפטלוראים העירה והחלו להשתולל ולפרוע ביהודים. קבוצות-קבוצות עברו מבית לבית, שדדו ואספו כל מה שמצא חן בעיניהם. את מרבית החפצים הטעינו על עגלות והובילו לתחנה, והתושבים הנוצרים מילאו את שקיהם בשאריות. רבים מהיהודים הוכו, צעירים אחדים נעצרו, שניים נרצחו. היו גם פצועים. רק בנשים ובילדים לא פגעו. היהודים חיו עדיין בתקווה, כי עוד מעט והמשלחת תחזור ביחד עם קציני הצבא והסדר יושב על כנו. אך ההשתוללות נמשכה כל יום השבת.

בינתיים חזרו העירה שתי נשים, שנשלחו להביא מזון לחברי המשלחת. ובפיהן הבשורה המרה: המשלחת נעצרה ונכלאה בקרון מיוחד. למחרת, ביום ראשון, הגיע המפקד העירה. בנאומו לפני התושבים הנוצרים דרש מהם „לבלי להיגרר אחרי מעשי היהודים-הבולשביקים“ וביקשם להודיע ליהודים כי יתאספו למחרת היום, והוא ישא לפניהם את דבריו. ביום השני בבוקר התאסף קהל רב בבית הכנסת הגדול. המפקד הופיע בלוויית קצינים אחדים, עלה על הבמה והחל להטיף מוסר: „אתם, היהודים — צרח — הפרעתם לנו בויטומיר, בברדיצ'ב, בפרוסקורוב ובמקומות אחרים, ואנו פרענו לכם על כך. מה אתם רוצים מאתנו? מדוע אתם מפריעים לנו לבנות את מדינתנו? האין אנו נותנים לכם לסחור ולעסוק בתגרנות? אם רע לכם אצלנו — קומו ולכו לפלשתינה!“

כאן קפץ יהודי אחד אל ארון-הקודש, פתחו, הוציא ספר-תורה וגשבע כי חברי המשלחת

נציגי סארני סיפרו כי בפגישתם עם הקומנ-
דאנט התוודה הלה לפניהם כי סבו היה יהודי,
וכי אביו התנצר; ועתה, כאשר ראה את הרבנים
בטליתות ותפילין — הוא נזכר בסבו היהודי,
שגם הוא היה מתפלל כך, ומיד החליט לשחררם.
שמואל זלצמן

ניצולים נוקבר אחים ברובנה

זעקות מחרידות „שמע ישראל“, בכי וקללות
לעבר העמלקים-הרוצחים. תמונה מחרידה שאין
בכח אנוש לתארה...
ביילקה גרינברג, בת ה-15, סיפרה כיצד
ניצלה מן הבור-הקבר: „בעמדי ליד הבור הייתי
כמאובנת, לא יכולתי אפילו לבכות. שמעתי שני
צרורות ממכונת יריה. כל האומללים, כמו תחת
תנופת חרמש נפלו לתוך הבור זה על זה תוך
זעקות אימים. מי שנפל מת ומי שנפל פצוע.
גם אני נפלתי לתוך הבור אך לא נפגעתי. נלחצתי
לדופן הבור, כי הייתי מן האחרונים בשורה שניה.
זה היה מקרי ואולי הגורל גרם...“

מצאתי עצמי מעולפת מן הפחד ומן האויר
המחניק של הבור. שכבתי על גופות מפרפרות
הנאבקות עם המוות הקרב. הכרתי חזרה אלי
והתעוררתי. שמעתי תנועה של שפיכת אדמה, אך
הרגשתי שאינני מכוסה הרבה. מרגע לרגע נעשה
כבד יותר ויותר. ניסיתי לפזר את האדמה
השפוכה. בכוחותי האחרונים הצלחתי להושיט
ידיים מעבר לבור ולבסוף הוצאתי גם את הראש.
ואז חשתי שאני נושמת. היה כבר ערב, לח וקר,
ונפש חיה לא היתה בסביבה. התאמצתי ויצאתי
מתוך הבור. לא האמנתי שאני עודני חיה
ושניצלתי. מלוכלכת, טבולה בדם יהודי, שכבתי
על האדמה מבלי לדעת מה לעשות. לפתע פתאום
עלה בי הרעיון ללכת לקורץ, העיר בה נולדתי,
אל ידיד אבי הנכרי, סביצקי. בקושי זחלתי
בכיוון של קורץ עד שהגעתי לקצה החורשה. שם
צנחתי מתחת לעץ עבות וכנראה נרדמתי.
כשהתעוררתי, שמעתי קול בכי חנוק. פניתי
לעבר הקול והבחנתי בחשכה בדמות שהחלה
לרוץ בין העצים. צעקתי: „עמוד, בת יהודים
אני!“ התקרבת. לפני עמד נער כמעט ערם

דאנט והביאו לו מתנת-כסף גדולה. העצורים
שוחררו כעבור שעה.

לפי עצת הקומנדאנט, לא חזרה המשלחת
לדומברוביצה, שנכבשה בינתיים שוב על ידי
הפטרואים. כי אם נשארה כמה ימים להתארח
אצל יהודי סארני.

האשה בת ה-35 (גב' זילבר) נראית כבת
שבעים, עטורה לובן שיבה כתוצאה מחוויות
החיים המחרידות, מספרת על שנים שנצלו מקבר
האחים ברובנה. קבר אחים ענק שהוטלו לתוכו
17 אלף וחמש מאות קרבנות, ביום ט"ז בחשון
תש"ב (6 בנובמבר 1941).

היא מספרת ומספרת וזכרונותיה הקשים
עולים מן העבר האיום של אותם ימי דמים,
ימי הקץ של יהודי ווהלין.

היא מספרת על מקרה של הניצולה, ביילקה
גרינברג ובעלה יוסף זילבר מקורץ, שניצלו בנס
מן הבור ברובנה, בו נקברו יהודים גם מעיירות
אחרות של סביבת רובנה.

ב-5 בנובמבר 1941, הופיעו בגיטו רובנה
כרזות גדולות המודיעות כי אלה שאין להם
אישורי עבודה צריכים להתיצב במקום מסוים
למחרת היום בבוקר, ולהביא עמם את חפציהם
האישיים. על היהודים לבוא לפי הצו אל המקום
הקבוע, למען יובילום, כביכול, למקום עבודה
טוב יותר, אך הכוונה היתה אחרת לגמרי. היה
לילה קר. הקור והאימה חדרו לכל האברים. כל
הלילה עסקו בגיטו בהכנות ועם שחר יצאו למקום
הריכוז. משם הובילו אותם לגן העירוני. בגן לקחו
מהם את החבילות ושלחום לחורשת „הסוסנקי“
הסמוכה לבית הסוהר הרובנאי. כאן כבר בלטה
התכנית השטנית של הרוצחים. השטח היה מוקף
שוטרים גרמנים ואוקראינים. ללכת בחזרה היה
בלתי אפשרי. לפניהם שני בורות מאורכים והחשד
גבר.

בין הנאספים היה הרב מה"יפית שדבר אל
העדה וחיוק אותם בשעתם האחרונה. בכי ויללה
נשמעו מצד אלה שהעמידום לאורך הבורות, צעיר
וזקן נשים וטף, אשר ראו לעיניהם את הסוף.

הביאו שמיכות והבטיחו לדאוג לנו. כשנעלו את הדלת שמענו שהזיוז ארון כדי להסוות את הכניסה למרתף. שבורים ורצוצים נפלנו על הקש ושקענו בתרדמה עמוקה. ישנו זמן רב, עד שבאה אשת סוויצקי ועוררה אותנו בזהירות רבה. הביאה אוכל ומשקה ושניהם דאגו לנו כמו הורים. באותו לילה, הפכו שערותי שיבה. ימים, שבועות וחודשים נמשכו במרתף של הזוג המסור ששמר עלינו ודאג לנו, לא נשכח להם לעולם זאת. אחרי מפלת הנאצים הגענו אחרי נדודים לא"י.

כאן התחלנו בחיים חדשים במדינתנו החופשית. גדלנו, התבגרנו, למדנו עברית ורכשנו מקצוע.

יוסי, הצעיר ממני בשנתיים לא רצה להפרד ממני, הייתי לו כאחות בסבל וביסורים. ואז החלטנו להקים משפחה בארצנו, מבלי לשכוח את מטיבינו, הזוג סוויצקי.

עד כאן ספורה של ביילקה גרינברג.

בתיה חנקין (גארין)

אוד נוצל כנוציוב

נדלדלו מרכוש, מחוסר תזונה, ויותר מזה מפחד. אחרי האקציה הראשונה מסרני אבי לאכר מבעלי האחוזות הזעירות (החוטארים) שביעירות בין הכפרים, קונסטנטין (קוסטיה) קאנטארוק, לעבוד במשקו שבקרבת הכפר וידיוט, במרחק 5 ק"מ ממציוב למען אוכל להישאר בחיים. הייתי אז בן 9 וכעבור שבועות אחדים תקפוני געגועים לביתי והאיכר הובילני להורי במציוב, אך אמי עמדה בתוקף על דעתה והשפיעה עלי שאחזור עם קוסטיה למשקו בטענה, שכאן בעיירה אין מה לאכול ונשקפת סכנה לחיים, והוסיפה: אולי אתה תהיה היחיד שישאר בחיים מכולנו. חזרתי עם קוסטיה והמשכתי לעבוד בחצרו. והנה, יום אחד נכנס איש מיליציה אוקראיני לקוסטיה ואמר לו: נמסר שאצלך נמצא ז'ידאק, באתי להוציאו להורג. קוסטיה השיב שאמנם היה נער אצלו, אבל עזבו מכבר והמיליצ'י יונר הלך לו. אז מיהר קוסטיה להודיעני על הדבר ולשלחני מביתו כדי להציל את חיי. רציתי לחזור לביתי במציוב, אולם קוסטיה מיטיבי מנע ממני באמרו כי בעיירה אין יהודים עוד. באין

מלוכלך בבוץ ורועד. התברר מיד, כי גם הוא כמוני זחל מתוך הקבר. היינו המומים ומזועזעים. הרגשנו קרבה זה לזה. כששמע הנער שאני גרבר מקורץ, שמח מאד ואמר כשדמעות בעיניו, כי את אבי מכיר הוא היטב. שם הנער, יוסי זילבר, בנו של החייט. שנינו בכינו מרה ביושבנו על האדמה הלחה. כשעלה השחר הצעתי שנצא לעבר קורץ אל ידיד אבי, סוויצקי, מתוך תקווה שהוא יבוא לעזרנו. בכוחותינו האחרונים הגענו לביתו של סוויצקי. העזתי ונקשתי על חלונם. נראתה אשתו של סוויצקי, אחוזת פחד אך הדלת בכל זאת נפתחה ושאלה מי אנחנו? פרצתי בבכי וספרתי על האקציה ברובנה. בקשתי חסות ועזרה. האשה החליפה מבטים עם בעלה ולבסוף אספו אותנו אל ביתם. הביאו מים למרחץ, בגדים ישנים והגישו לחם וחלב. היינו נרעשים מאד מן היחס האנושי אלינו. ממש כמלאכי עליון היו בעינינו הזוג סוויצקי חשוכי הילדים. הם ניסו להרגיע אותנו והורידונו למרתף הבית, רפדוהו בקש,

העיירה מציוב נחרבה והתרוקנה מיהודיה לאחר שהובלו לטבח ע"י הגרמנים הנאצים ובעזרת האוקראינים בשלוש אקציות בשנים 42-1941. כאחד היחידים שנשארו בחיים מקהילת מציוב נעניתי למערכת „ילקוט ווהלין" והנני מוסר להלן מקצת ממה שעבר על עיירתי מציוב ועלי בשנות השואה.

הכובש הגרמני נכנס למציוב באמצע שנת 1941. האוקראינים, שלא הצטיינו באהדתם ליהודים עוד מאז, מיהרו להצטרף לכובשים, לשרתם ולסייע להם בתעלוליהם נגד היהודים. חיי היהודים נעשו הפקר. התעללו בהם, לקחו מרכושם, העבידום ופגעו בגופם. תחילה אספו כ-150 צעירים בבית הכנסת כאילו לשם רישום או למתן כרטיסים, אך הם הובלו אל מעבר המנזר הקתולי והומתו שם, איש מהם לא חזר לביתו. היה זה סימן ראשון להשמדת יהודים בעיירה, ואיש לא ידע מה צפוי ביום המחר. היו שעזבו את העיירה והיו שחזרו, בהלה שררה ובפרט כשריכוז את היהודים למספר סימטאות (לפי שיטת הגיטאות), ומלאי המזון הלך ואול,

ברירה עזבתי בהסתר את קוסטיה וביתו, ומאז החלו נדודי.

משפחתי היתה מורכבת מאבי פייבל פליישר, קצב לפי מקצועו, אמי חוה, אחי הגדול מאטל, אחיותי אסתר וציפה ואחינו הקטן יעקב. כפי שנודע לי אחר כך הוציאו הגרמנים אחרי חדשים אחדים עוד כמאתיים יהודים מהעיירה ורצחום נפש בקרבת הרכבת ליד בורות משרפות הסיד והלבנים שמחוץ לעיירה. גופות הנרצחים הושלכו לתוך הבורות המוכנים ובעיירה נשארו כלואים מספר משפחות עם זקנים, נשים וילדים שהרעב הציק להם ומחלות פשטו בהם. עם אלה נמנתה גם משפחתי, ולא ארכו הימים ואף אלה האחרונים הובלו במכוניות אל בורות הסיד באלול — ספטמבר 1942 ונרצחו שם ללא רחם בשיטתם האכזרית של הכובשים וגירוריהם. באקציה שלישית זאת מצאו את קיצם בני משפחתי ונשארתי בודד ועזוב. חששות אמי נתאמתו, אני היחיד מהמשפחה שלא הושלכתי לקבר האחים של מציוב ובגורלי עלה לשוטט ביערות, בביצות, בין כפרים עוינים ולחפש מחסה במקומות סתר כדי שלא אפול בידי אורבים וחיות-אדם. הסתר-בבתי ללא כסות, בחוסר מזון, שרוי בדאגות על אבדן הורי ובני משפחתי ועל גורלי המר. נרדף ועיף הייתי בוכה לעתים והיה שבקשתי את המות, אולם מלאך ממרום דחפני לשאת בסבלי ונתן לי כוח להמשיך בנדודים ימים, שבועות וחדשים מבלי לראות קץ לתלאותי. תוך נדודי פגשתי חמישה נערים ומבוגר אחד מתושבי יהודי מציוב, חסרי מגן, אף הם רעבים ורצוצים שהסתתרו ביערות בסביבת הכפרים מילינוביץ, פוחצ'ובקה אוחדניקי ואוסר-בה והם: לייבל סקליאר, אביש, רחמיאל, יעקב ומאטל ראק עם ילדו של האחרון בן 8-9. נעשינו חבורה קטנה והשתדלנו לעזור איש לרעהו במידת האפשר. יחד היינו מבכים את קרובינו, שאבדו ואת עיירתנו, ודאגתנו העיקרית היתה כיצד להסתתר, היכן להשיג מזונות והעיקר לחפש אם מישהו מהקרובים נשאר בחיים. איתרע מזלנו וארבעת האחרונים נתפסו כשנה אחרי האקציה האחרונה והובלו למציוב, אך הצליחו לברוח מידי הקלגסים ולסוף נעצרו שנית והומתו ע"י הגרמנים ששוטטו בסביבה, ואילו אני ולייבל סקליאר לא נתפסנו והמשכנו בסבלנו (סקליאר זה לפי

השמועה חי כעת באמריקה, מקום שם הגיע לאחר שהוביל את הרוסים, שגרשו את הגרמנים, אל האוקראינים שלקחו חלק ברצח יהודים ושידדו רכוש יהודי. הודות לעדותו באו על ענשם). מזמן לזמן הייתי מופיע בסתר אצל קוסטיה, והלה היה מעניק לי לחם ומזונות ומשלחני. לפעמים מחוסר מקום הייתי מתגנב בלילה למחסן התבואה שלו וישן שמה שעות מעטות. זמן קצר נמצאתי אצל אכרים בחוטורים שבקרבת הכפרים אוחדניקי ואוסרבה, אבל לא יכולתי לשהות שם הרבה, הסכנה ארבה בכל מקום ולא ידעתי את נפשי. מאטל ראק, כבן 50 שהיה סוחר סוסים — היה מוכר לאכרי הכפרים והם ריחמו עליו ועל ילדו והיו מעניקים לו צרכי אוכל, אך כשנרצח ילדו לא ידע מנוחה ואחרי חודש ימים נפל גם הוא בידי המרצחים.

הגיעה שנת 1944, צבא רוסי נראה בדרכים, כשנודע לי על כניסתו לחבל וגירושו את הגרמנים, העזתי לסור למציוב עיירתי, כל נפש יהודית לא היתה בעיירה, חלק מהבתים הרוסים והנשארים תפוסים ע"י זרים שמשלו ברכוש יהודים. התהלכתי כבין חרבות. בהסתובבי פגשתי באיכר פוליכטוביץ שהביט בי כאילו ברחמים ואמר: כאן היה פארטיזאן ושאל ליהודים. יצאתי לחפש את הפארטיזאן, ואמנם מצאתי גבר כבן 35 מזוין שפניו הביעו אומץ. אמרתי לו שאני מיהודי העיירה ונשארתי בודד ומיותר. האיש חקרני, גילה שהוא יהודי מרובנה ויצא אתי לבקר את קברות האחים שבבורות הסיד. בעמדנו ליד הקברים ללא סימן של ציון הזיל הפארטיזאן דמעה, בכיתי אף אני, הילד העזוב. בחזרנו לעיירה אמר לי האיש: אקחך אתי לרובנה לאמי, היא תשגיח עליך ותדאג לך. הסכמתי, והאיש נעשה קרוב לי מאד. זכורני שעם עזבנו את הקברים ירה הפארטיזאן מנשקו באויר לכבוד הקדושים ואח"כ נתברר לי שהוא ראש פלוגה פארטיזאנית, שפעלה רבות נגד הכובש הנאצי. בדרך לרובנה עברנו את העיר קובל והת-עכבנו בה. שם הביאו לי בגדים ונעלים ונפגשנו בקפיטן מהצבא האדום שנכנס בשיחה עם הפארטיזאן והביע רצון לקחתני אתו ולדאוג לי. שם הקאפיטן — פוזניאק, יהודי מחרקוב בעל לב טוב שריחם עלי, כפי הנראה. הוסכם שאמשיך אתו לעיר הומל, שם הכניסני לבית-ספר למלאכה

ידידי והבאתי לו מתנות, התעכבתי אצלו בערך 2 חדשים וממנו פניתי לקובל, שבה מצאתי כ-100 יהודים בלבד. עם גיוסי לצבא האדום ב-1950 החלה תקופה חדשה בחיי. ב-1954 שוחררתי מהצבא ונשאתי לאשה את סוניה וייגרמן מהעיירה לוגיני. מאז חתרנו לעליה לא"י, ואכן זכינו לעלות ב-1956 ולהכות שורש במולדת. זכר הימים ההם חרות על לוח לבי.

שמואל פוזניאק (פליישר)

בשביל ילדים יתומים ועזובים (יהודים לא פגשתי ביניהם). שם הוקל לי, היה לי מקום מגורים, אוכל ולימודים והייתי מרוצה ממצבי. מיטיבי מר פוזניאק היה בא לבקרני ודאג לי ואף העניק לי את שמו — פוזניאק. 11 חדשים ביליתי בבית-הספר עד שהגעתי לגיל 14. נלקחנו לשמש חניכים בצבא האדום ועברתי כמה ערים בפולניה (נוי חגין, פרידס חגין, קרס הורסט ושווארין). כך גדלתי ובגרתי.

ב-1947 נסעתי למצויב, ביקרתי את קוסטיה

נור שינוותיו של פרטיזאן

התמונה

בראשית הכיבוש הגרמני נמצאתי בעיר קובל ונלקחתי למחנה עבודה. יום היו מוציאים את האנשים המסוגלים לעבודה תחת משמר כבד של שוטרים אוקראינים וגרמנים. המנצח על אותה פעולה היה נאצי בשם הנס, מפלצת אדם, שעל כל סטיה קלה היה מצליף על הגב במגלב גומי שהחזיק תמיד בידו, כשחיוך שטני נסוך על פניו.

הגיעה התחלת החורף, החל לרדת שלג, וכפור הקפיא את הידים בשעת סחיבת פסי מסילת הברזל והתקנתם על גבי סוללת העפר. פעם הרימותי ראשי כדי ליישר את הגוף ורוח חזקה שנשבה אותה שעה והביאה בכנפיה פתיתי שלג קרים, הביאה אתם פיסת ניר עבה שנדבקה לחזי ולא ידעתי מאין באה. בהסירי את הניר ראיתי מצדו השני תמונת יהודי זקן, שזקן-שיבה רב מידות עיטר את פניו החשובות להפליא חוג עיני הזקן כאילו הסתכלו בי ורומזות: כאן צפוי האבדון, איש לא ישאר בחיים. ברח בני! לא ידעתי את נפשי, (יתכן שהיה בכך לפי מהלך מחשבותי הרגשת האסון). עודני מחזיק את התמונה ועל גבי כאילו עלה נחש צורב, זה היה המגלב של הנס. עיניו המלאות שנאה נפגשו בעיני, והתמונה נשרה מידי והועפה. התכופפתי והמשכתי בעבודת הפרך כשלעני תמונת הזקן, אשר נראה בדמיוני כאליהו הנביא לפי סיפורי הילדות. אז גמלה בלבי החלטה לברוח מכאן לפי הכוונתה של התמונה. ואכן כעבור ימים מספר הסתלקתי מן המחנה, מבלי

לדעת להיכן לפנות, כשלפני מרחפים רמזי העינים של הזקן: ברח בני, ברח ונקום...

פגישה

כמה מכאיב ומעליב להיות עד לחיי עלומים שנהרסו. הרס כזה דומה לעצים רעננים שנגדעו ללא עת, לפרחים חיים שיד זדונית עקרתם ורמסתם, כאלה היינו אנחנו. במיטב שנות העלומים נעקרנו מחיק המשפחה, מבית אבא ואמא שכה אהבנום, הפכנו חסרי מחסה ונרדפים על צואר ללא אשמה כלשהי, ואך בגלל היותינו יהודים...

זה כמה חדשים הנני נמצא בודד ביער. משחר ילדותי לא ידעתי פחד מהו. אמי ז"ל הסבירה תמיד שהאדם אשר אהבת אלוהים בלבו אינו צריך לפחד, ותורתה של אמי היתה חזקה עלי. כאן ביער נזוהרתי רק מפני מי שנברא בצלם אלהים. עד היום לא אדע מי איבד את צלם אלהים, האם הרוצח הקם עלי לקחת את נפשי, או אני היהודי הנרדף והמעונה...

אכרים מהסביבה שפגשוני סברו שברשותי נשק חם והם העריכו זאת ונמנעו מנגוע בי. אחרים עזרו לי, אולי בזכות אחי דוד שהוקירוהו לפנים. הנני מסתובב, עובר מעץ לעץ, ממחבוא למחבוא, שוקע במחשבות. מתי יבוא הקץ? אני שואל, והשאלה הכאובה: מדוע? אינה מרפה, ואין מי שיענה.

ערב אחד, ואני מסתתר בסבך שיחים ביער, ולאזני הגיעו קטעי דברים של אנשים משוחחים. הקשבתי לקול המתקרב והנה — מדברים יידיש.

מה, שלמה'לך משה'לך? שריד מילדי ישראל התועים והעזובים. פניתי אליו בידיש, והוא לא ידע היכן הם הוריו, גם לא ידע את שמו. לשאלתי: מה אתה עושה פה לבדך? אמר בידיש: אני רעב, רעב מאוד. (כ'בין הונגריג). צמרמורת עברה בכל גופי, לא רציתי לענות אותו בשאלות נוספות, מלאתי שקו בלחם ובשר יבש והסתלקתי. הילד נשאר עומד על מקומו עד שנעלמנו מהאופק. לילות רבים הציצו עינים שחורות אלו אלי בחשכת הלילה ותבעו נקמה. ואכן נקמתי בגלל העינים של ילד יהודי רעב.

יידוי

כשנתקבלתי לפלוגת פרטיזאנים ידעתי דבר אחד, שאסור לי להראות מורכ-לב. עלי להיות אמיץ ומהיר החלטה ואף להיות לדוגמא לאחרים מוכן לקראת הפעולות המסוכנות ביותר, מאחר שהייתי יהודי יחידי בפלוגה המונה כמאה פרטיזאנים, ידעתי תמיד למלאות בכבוד כל משימה שהוטלה עלי, אמנם בעורקי לא זורם דם „גבורים“ של חמלניצקי או פטלורה, אבל בטוח אני שדם המכבים זורם בעורקי, וזאת הוכחתי לא פעם אחת לחברי הפרטיזאנים...

המחנה שלנו התמקם על שפת נחל שמימיו רדודים. בכדי לעבור אותו שמנו עליו קרש ולעת הצורך היינו מסלקים אותו. נודמן לי פעם לחצות את הנחל בשליחות מסויימת, וכשחזרתי עם חגור מלא ועליתי על הקרש כדי להגיע למחנה — עלה מצדו השני של הקרש פרטיזאן גברתן שידוע היה בכינויו ה„קיובי“, בחור כארו ובעל אומץ לב בלתי רגיל, ושנאתו לגרמנים היתה ללא גבול ומעצור. מאחר שהייתי הראשון שעליתי על הקרש פניתי אליו ואמרתי לו: חבר קיובי, חזור, והוא בשלו — חזור אתה. הרגשתי שאסור לי לוותר לו. עיני הפרטיזאנים היו נטויות לראות מי יתגבר על מי. הקיובי קרא: „אם לא תחזור — אזורק אותך לנחל“, ואני כאילו לא שמעתי דבריו, המשכתי להתקדם, עד שהרגשתי את נשימתו הלוהטת בפני... אותו רגע ראיתי לפני את דמותו של היהודי מהתמונה, את ידלע ויאנוש ואת עיני הילד היהודי הרעב. אזרתי גבורה ובתנופה חדה העפתי את הקיובי המימה, והגעתי לצדו השני של הנחל. הקיובי, רטוב עד לשד עצמותיו יצא מהנחל

אעפ"כ עצרתי ברוחי והבחנתי דרך הענפים בשתי דמויות מתקרבות. הכרתין בקושי, האחד יהודה'לי יונוביץ והשני ינוש מוגילנסקי, בני עירתי ראטנה. יצאתי לקראתם ממחבואי. הם לא הופתעו ועמדו מיואשים וחסרי הבעה. הכרתי בהם שנמאסו עליהם חיי הנדודים, הרעב והסכנות, לא איכפת להם למות ואחת היא אם כאן או במקום אחר. פחד הציץ מעיניהם הכבויות, הם היו מגודלי זקן, לבושם מרופט וריר נזל מפיו של יאנוש המפונק. שאלתים לאן פניהם מועדות, והם ענו לי — לראטנה עיירתנו. אמרתי להם שאין כל טעם להיכנס אל תוך לוע האריה הטורף, כי בראטנה מחכה להם המות, הצעתי להם להשאר אתי כאן ויחד נהוה כוח לנקום וכך נמשיך כל עוד אפשר יהיה לחיות, אך הם בשלהם: עייפים אנו, אין עוד כוח לשאת בסבל. נסיתי לאמר להם: אנו צעירים, יחד נוכל לנקום דם יקירינו, ואם ניפול נדע ברגעינו האחרונים שבמו ידינו חנקנו רוצחים ושרפנו בתיהם ונמות בכבוד. המשכתי בשידולים אך הפצרותי לא הועילו, הם עמדו על דעתם והמשיכו בדרכם. הלכו ולא חזרו. ואני שוב לבדי ביער.

עינים

לראות אנשים מבוגרים הגוססים לאט לאט ברעב — כבר התרגלתי, ראיתי כאלה במחנה העבודה בזפורוז'ה, בראטנה ובגיטו קובל, אבל לראות ילד רעב, רק שתי עינים שחורות יוקדות כאש אוכלת, ובהן תהום עמוקה ללא גבול ומביעות צער יהודי — לא הסכנתי. בילד יהודי כזה פגשתי ביער עת היותי בין הפרטיזאנים מאחורי הקוויים של הגרמנים בסביבות לובלין, את העינים האלו ומבטן הנוקב לא אשכח לעולם. הן תבעו ממני נקמה.

היה זה לפנות בוקר אחד. יצאנו פלוגת פרטיזאנים לסיור וכן להעביר מזון לפלוגה אחרת. הלכנו דרוכים בשולי היער. רשרוש העלים בצמרות העצים נשמע כתפילה חרישית. פתאום צצה לפנינו דמותו של ילד קטן ורזה שעמד נשען אל גזע עץ עתיק-יומין כששק ריק על שכמו. התחלנו לחקור אותו, מי הוא ומאין הוא וכיצד הגיע ליער זה בשעה כה מוקדמת. הילד הסתכל בנו בעיניו השחורות והיוקדות ולא ענה דבר. רעד עבר בגופי ומחשבה פלחה את מוחי, האין ילד יהודי זה אחד

הרגשתי רחש של מישהו הזוחל אלי. זה אני הקיובי, אל תפחד יאשה, ידידים אני. הוא התקרב אלי עד שהרגשתי את נשימתו ולחש: סוד יש לי ועלי לגלותו לפניך, יהודי אני, כמוד, נולדתי לאם יהודיה בקיוב, את אבא רצחו ואת אמא קברו חיים בבייאר. אני נמלטתי מהשבי של הגרמנים כדי לנקום נקמת עמנו. שמור סודי ואל תגלהו לאיש, יחד נלחם וננקום את דם עמנו. ואם נזכה להשאר בחיים אולי גם נקים ביתנו במולדתנו...

מאז התקשרנו בפארטיזאנקה ועוד הרבה זמן היינו יחד, לחמנו וגם נקמנו ועד ברלין הגענו, תמיד היינו הראשונים לכל פעולה, ואף זכינו לבנות בתינו כאן בישראל.

יעקב גרבו

ובצעדים מאוששים התקרב אלי. כמה מן הפרטי-זאנים ליווהו וכשהיו קרובים אלי הושיט לי הקיובי את ידו הרטובה. רעד וחום עברו בגופי חליפות. הוא חבקני ונשק אותי כדרך הרוסים, ואמר: יאשקא, גבור אתה היום, הוכחת זאת פעם נוספת, מי שצודק זה מנצח, אנו צודקים וננצח. בוא ונשתה כוסית לאות ידידות...

ערב. המחנה נח שקט, רק צעדי השומרים נשמעים בדמי הליל, אני שוכב פרקדן ומסתכל בשמים הזרועים עיניים של ילדים רעבים. בדמיוני רואה אני את אבא ברגעיו האחרונים יושב על גזע עץ ביער... את איתמר הזקן מרצי'צה הגוסס על יד מדורה כבויה... את אמא ואחיותי וכל יהודי ראטנה על יד הקבר בגבעות החול של פרוכוד, ועוד ועוד. פתאום

הקדוש מראטנה, בנימין פריימן

שתי עינים שחורות לוחטות ועצובות. כל דאגתו היתה נתונה לאמו ולאחותו חנה. רק לאחר שחנה נישאה החליט גם הוא להקים את ביתו. הוא נשא לאשה את בתו של ר' ליבר קרש מראטנה, והזוג חי שם במקום שכלם אהבוהו. אך לא לעולם חוסן. ב-1941 התקיפו חיות הפרא הגרמניות את רוסיה וכששלטונות רוסיה יצאו משם נשארה ראטנה ללא שלטון. האוכלוסיה האוקראינית ראתה הזדמנות טובה לפוגרומים ושווד יהודים. ראו יהודי העיירה והתארגנו להגנה עצמית שחכתה בדריכות לבאות.

ביום אחד עם שחר, הופיעו אכרים בעיירה מצויידים בשקים ומזויינים בגרזנים ומוטות ברזל. שלשה מהם חדרו לביתו של אברהם הוכמן, גיסו של בנימין פריימן והחלו בשוד. כשנכנס בנימין, הספיק בתנועה נמרצת לערוף את ראשו של אחד מהם אך נפצע קשה מידי שני הנותרים שנמלטו. את השודד ההרוג הוציאו מן הבית. בנימין עוד הספיק ללחוש ברגעי גסיסתו: „קיימתי את הצוואה הקדושה של אבי, נקמתי!“ הוא נדם לעד, אך בראטנה לא היה יותר פוגרום. בנימין הנהו אחד הגבורים שישארו כסמל לדורות רבים.

ווולוו גרבו

בנימין פריימן ישב בעלית הגג מוסתר בתוך החציר, כשפחד ובדידות אופפים אותו. באזניו הדהדו תחינות אמו שבקשה רחמים מידי הרוצחים, שיחוסו על בעלה — אביו של בנימין. הוא שמע את זעקות האימים של אחותו חנה, שנאבקה עם מעניה. הוא שמע את צחוקם הפרוע הבהמי וקולו המצוה של מפקד לאסוף עצים יבשים כדי לציין במדורה את שחרורה של פולין ולשרוף את הרבי מן הכפר קרמנה.

דמעות חנקו את גרונו. הוא רצה לרדת מן העליה, אך צו אביו גבר על רצונו: „עליך להשאר בחיים להיות לי ל„קדיש“, ואולי פעם גם לנקום. רחש העצים המתלקחים הגיע לאזניו בערב הכפרי והתערב יחד עם זעקות היאוש של אמו. ולפתע: „שמע ישראל!“ ושקט מחריד. הוא נפל בעלפון.

עם שחר ירד בנימין מן העליה. אחותו חנה בשמלתה הקרועה נפחדת ומבווישת ישבה ליד אמו שאספה בידיה החרוכות את האפר החם לתוך סיר חרס. בנימין אחז גחלת לוחשת בידו עד שנגרם לו פצע של כויה וזעק: „אני אנקום!“

על פני העיירות של ווהלין הטבולות בדם חלפו שנים. בנימין גדל והיה לבחור חזק בעל

הילולא דרבי אהר'לי קארלינר בנולינוב

בכל אתר ואתר. טלגרמות דחופות נשלחו למש-
פחת הרבי ולמקומות שונים ונערכה לוי'ה כראוי
לו לצדיק וגדול בישראל. אגדות רבות נרקמו
סביב המאורע הזה, וחסידי קארלין-סטולין מרבים
לספר בהן עד היום הזה והן עברו מדור לדור.
זכורני בביקורי בימי ילדותי אצל סבי ר'
יצחק, בימים שחלה בהם, "יום ההלולא" דר'
אהרון זצ"ל — החל ביום "טוב" (*). בסיון: הגיע
הרבי הצעיר מסטולין עם הפמליא שלו והמון
חסידים בא לעיירה שרבים מהם התאכסנו אצל
סבא. עם שחר הלכו להשתטח על הקבר, אמרו
תהלים, השאירו פתקים באוהל (בהם העלו את
בקשותיהם מהצדיק ושפכו את מר לבם). בין אלה
היו גם נשים, שהרבו לבכות ולקונן בשפכן את
מבוקשן. אלה הגיעו ואלה עזבו ובשובם לעיירה
ישבו לספר מעשיות על הנסים ועל הנפלאות
של הצדיק ועל קיום ברכותיו, (אפילו לא יהודים
נתנו אימון ברבי של היהודים). תוך כך היו
לוגמים י"ש מקנחים ומברכים. מהבית עברו
ל"שטיבל" של הרבי והמשיכו בתפילה עד
שהגיעה השעה לחזור לבתים, מי לעיירתו ומי
לעבודתו. כל אחד בטח, שתחינתו נתקבלה
ובקשתו תתמלא בזכותו של הצדיק, כשם שקוים
בחיו.

עתה, משהתרוקנה העיירה מיהודיה, וממילא
מחסידיה, מי יודע גורל האוהל "הציון" לצדיק
ר' אהר'לי.

סילווע בארדיטש — גולדברג

(*) י"ז בסיון

זכתה העיירה הווהלינית החסידית מלינוב
ובבית העלמין שלה שכן כבוד קברו של
האדמו"ר ר' אהרון, הוא רבי אהר'לי מקארלין
— נכדו של רבי אהרון הגדול שהיה מתלמידיו
של המגיד ר' דוב — בר ממזיריטש — רובנה.
על הקבר הוקם אוהל-,"ציון" שאליו נהרו חסידים
באלפיהם כל השנים עד לשואה הנאצית, השתטחו
על הקבר, התפללו והתיחדו עם זכר הצדיק.
משך שנים רבות היו משגיחים ר' אברהם הולצס
ור' יצחק-לייב, החסידים הותיקים, על הדלקת
נר תמיד באוהל.

מפי סבי ר' יצחק, הידוע בשם יצחק
סטארוסטא, תושב מלינוב, שמעתי דברי מסורת
של זקנים ע"ד הסתלקותו של הצדיק, בזו הלשון:
באחד מחדשי הקיץ הגיע הצדיק כדרכו
למלינוב והתאכסן אצל חסידו המובהק, הוא אביו
של רבי חיים למ"ס. שהה הרבי כשבוע ימים
במלינוב, קיבל את חסידיו שבאו לראותו ולקבל
ברכתו (ואגב לסלק דמי מעמד כמקובל) והעיירה
סאנה מרוב עם שמילאו את רוב הבתים, וכל זה
בזכות האורח החשוב, הצדיק מקארלין.

הגיע היום שהרבי קבע לחזרתו לביתו או
לביקור בעיירה אחרת. ציווה לרתום את הסוסים
למרכבתו ומשיצא לנסוע, והנה פתאום התקדרו
פני השמים. חזר הרבי לחדרו ואמר: "השמים
שלי מעוננים, הגיע הזמן!". ישב בתפילה, אח"כ
קרא וידוי ושכב על מטתו. כעבור רגעים מספר
יצאה נשמתו בטהרה ועלתה למרומים.

אבל גדול עטף את העיירה ואת חסידי הרבי

להופאת ספר הזכרון להורוכוב

המנוח יעקב חומש ז"ל, שהיה עסקן ציבורי
וציוני בעל השפעה רבה, בהורוכוב ובסביבתה.
כל הפלגים רחשו לו כבוד והערצה, ואף בארץ
נחשב לאב של בני עירנו. לדאבון לבנו נפטר
באופן פתאומי ולא זכה לראות במו עיניו את
המצבה שהמשכנו להקים לקהילת הורוכוב
ולקדושיה.
הוצע לרכז זכרונות מהעיירה, קורותיה

השואה שירדה על בית ישראל לא פסחה
גם על עיירתנו הורוכוב העתיקה. כשהגיעו אלינו
הדים מהטבח הנאצי האכזרי ביהודי העיירה,
היינו מיותמים ומדוכאים. תוך חיפוש נוחם,
גמלה המחשבה בלב אחדים מיוצאי העיירה
הנמנים עם שארית הפליטה ושזכו להכות שורש
במולדת — להציב מצבה לקדושים, לקהילה
ולעברה. בין הראשונים לרעיון ההנצחה היה

מחוללי מהפכות ומגשרים עם ארץ אבות, לכלם ניתן בספר מקום ראוי מתוך גישה אובייקטיבית וכנה.

בסיכום הטרגדיה האיומה, התברר שרק יחידים — שרידים אודים מוצלים מגיא ההריגה של הורוכוב, עמד להם נס והם נשארו בחיים, אולי יד ההשגחה היתה בכך, כדי לספר לדורות, את אשר עבר על יהודי העיירה בימי חורבנה. והסיפורים קורעים לב ופותחים אשנב להציץ אל תקופת הדמים ברחבי ווהלין, אם כי הרבה כבר טושטש בזכרונם, אך נאמנים עלינו הדברים שנמסרו ופורסמו בספר, ועם כל סיפור גדל הכאב ועולה אבלנו.

בלב דואב אנו שואבים עידוד מעצם פעלנו ומוצאים סיפוק כלשהו בכך שעלה בידנו להקים את המצבה הזאת, וזה נוסף על חתירתנו להנציח את קהילת הורוכוב וקדושיה ב„היכל ווהלין“, העומד בשלב בנייתו, בין שאר הקהילות הווהלי-ניות, ובתקווה שבקרוב יעמוד על תלו וישמש גלעד ואנדרטה לכל יהדות ווהלין על מאה וששים קהילותיה שנחרבו בימי השואה.

יבוא הספר וימצא את מקומו הראוי בכל בית של אנשי עירנו בארץ ובתפוצות וכן בספריות המרכזיות בישראל ובעולם התרבותי כולו, למען תספרנה אותיותיו הפורחות מה שעוללו לנו צוררינו.

צבי ברגר

ואנשיה ולהוציא ספר לזכרון, אשר ישמש מצבה סמלית לעבר, למה שהיה ואין עוד.

היתה הזכות לי ולרעייתי להיות עם המציעים והעוסקים בדבר. פעלנו בשקידה רבה משך שנים ובכל השלבים, כדי למנוע מכשולים שהיו על דרך המפעל (ריכוז חומר, גיוס כספים וכל שאר הטיפולים הקשורים בביצוע הרעיון), ונדמה שהצלחנו להקים את המצבה — הוא ספר הזכרון המוגש לבני עירנו בעולם ולציבור הווהליני כלו. כך זכינו, והוקמה מצבה להורוכוב היהודית בת מאות השנים להנצחת בניה, התנו-עות והמוסדות שהיו בה והעלאת עברה המפואר וקצה הנורא.

ספרות השואה התעשרה בפרקים מתקופת ההשמדה של עמנו בשואה שעברה עליו בידיעות על חכמי העיירה, גדוליה ומשכיליה, עסקניה ובוגיה ואתם פשוטי העם שלה.

בספר נלקטו אסופות של תיעוד היסטורי ותיאורי הווי, קטעים ופירושים מהעבר העשיר של חיי היהודים בקהילת הורוכוב לפי מקורות, עדויות וזכרונות. אחת לאחת נאספו ונבדקו פרטים רבים ע"י העוסקים במפעל ובראשם חיים דן, שכינס ותיכן את החומר במסירות הראויה להוקרה והערצה, בתיאור קורות הימים, דמויות, של אנשי רוח, ויצירותיהם המשקפים את הרוח ההורוכובית, בתפיסה הכללית והיהודית, אופיה מרצה ולחימתה הרעיונית והמעשית.

נדבנים

אברהם גודמן

אברהם גודמן הנהו עתה נשיא הפירמה הידועה הזאת.

שנת 1917 ואברהם גודמן — בוגר האוניברסיטה הניו-יורקית, ועד מהרה נעשה מפורסם בחוגים שונים. נשא לאשה את מאלי פרישברג, נכדתו של ר' לייביש חזן מלוצק והקים משפחה. למרבה האסון, באוגוסט 1965 נסתלקה מאלי לעולמה ואברהם נשא לאשה את אחותה הצעירה — אנה. כיוכל שנים עבר מאז התחיל את פעולתו

אברהם גודמן, אחיהם הבכור של יעקב וד"ר מוריס גודמן, נולד בשנת 1890 בעיירה הווהלינית גריצב (הריצאוו). אביו ר' יחיאל ע"ה היה מנכבדי העיירה, בעל-בית חשוב וידוע. אמו נחמה ע"ה. הם הגרו עם ילדיהם בשנת 1906 לאמריקה.

הימים היו קשים ולא קל היה להסתדר בארץ חדשה. עם זאת נקלט ר' יחיאל במסחר הקוסמטיקה (בושם) ומסחרו התקדם לאט לאט עד שנעשה לאחד הסוחרים הגדולים בענף זה בעולם.

בסביבת מיאמי-ביטש — פלורידה. בתקופה זו הספיק מ"ר גודמן להצטרף לתנועה למען ייסוד בית-החולים המפורסם „הר-סיני" במיאמי-ביטש, ונבחר כחבר ההנהלה. בתפקיד זה הוא נשאר עד עצם היום הזה.

בניו-יורק פעיל מ"ר גודמן בשדה החינוך היהודי, ובמשך שנים רבות, נתגלה כנדבן ועסקן פעיל למען „הרצליה-עברי אונסטיטוט", מוסד למורים וחברי הועד הניו-יורקי למען חינוך יהודי. בכל הארגונים האלה, מכובד מ"ר אברהם גודמן ואהוב. על הכל מבקר מ"ר גודמן לעתים קרובות בישראל, ותמיד באופן מיוחד בהקשר לפעילותו הציונית. לאחרונה התקשר מ"ר גודמן לתכנית הנצחת יהדות ווהלין שהוכחדה, ע"י הקמת המונומנט הגדול בישראל „היכל ווהלין". מתוך שלושת בניו — שניים מהם ליונרד ופיליפ, קשורים ועסוקים בפירמה של אביהם. הבן הצעיר, ד"ר מורסי — ד"ר לפילוסופיה (שפות), ניהל לפני זמן קצר קורסים באוניברסיטה בירושלים. את יחסו החם לעברה של יהדות ווהלין הביע מ"ר גודמן בתרומתו המכובדת — סכום של 10.000 דולר בשם „קרן אברהם ומאלי" לטובת בנין „היכל ווהלין" בישראל, בגבעתיים. בשם יהדות ווהלין — יישר כח וכה לחי!

ניסן פירר

שייקיס

ביד רחבה בכל המפעלים של מדינת ישראל ומוסדות יהודיים מקומיים. הוא תופס מקום נכבד בארגון של יוצאי צ'ודנוב באמריקה והם מתגאים בו. לאחרונה גילה שייקיס התענינות בהקמת אנדרטה לזכר קהילות ווהלין וקדושיהן — „היכל ווהלין" הנמצא כעת בשלב בנייתו בישראל. הוא ביקר באוקטובר ש.ז. בישראל יחד עם רעיתו והכיר מקרוב את בניית ההיכל והקשור בביצוע התכנית, אשר תרם למענה תרומה ניכרת. מר שייקיס התרשם מבניית ההיכל והבטיח להוסיף לסייע להקמתו. האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין הביע לנדבן-העסקן הכרה מלאה. טניה צ'קוור

בשדה החיים היהודיים. כעסקן מסור לתנועה הציונית, הוא כבש לו מקום נכבד והגיע, במרוצת הזמן, לתפקיד של סגן-נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה וניהל את פעולות הארגון בתפקידים שונים: יו"ר הועד הפועל הלאומי, יו"ר של הועד האדמיניסטרטיבי, יו"ר לתכניות למען ישראל. וגזבר של קרנות ציוניות.

בחיים הצבוריים של יהודי אמריקה, פעיל ומסור אברהם גודמן, בתפקידים שונים: יו"ר של קרן התרבות — תרומת האחים אברהם ויעקב גודמן. במפעל הפצת העברית באמריקה היה עד הזמן האחרון מנהל קרן התרבות — ד"ר עמנואל ניומן, אולם כעת עבר הניהול לידי אברהם גודמן. הוא מנהל הכספים של „הסוכנות היהודית" של ישראל מיסודו של „אפי"ל היהודי המאוחד"; של „החברה הכלכלית ישראל".

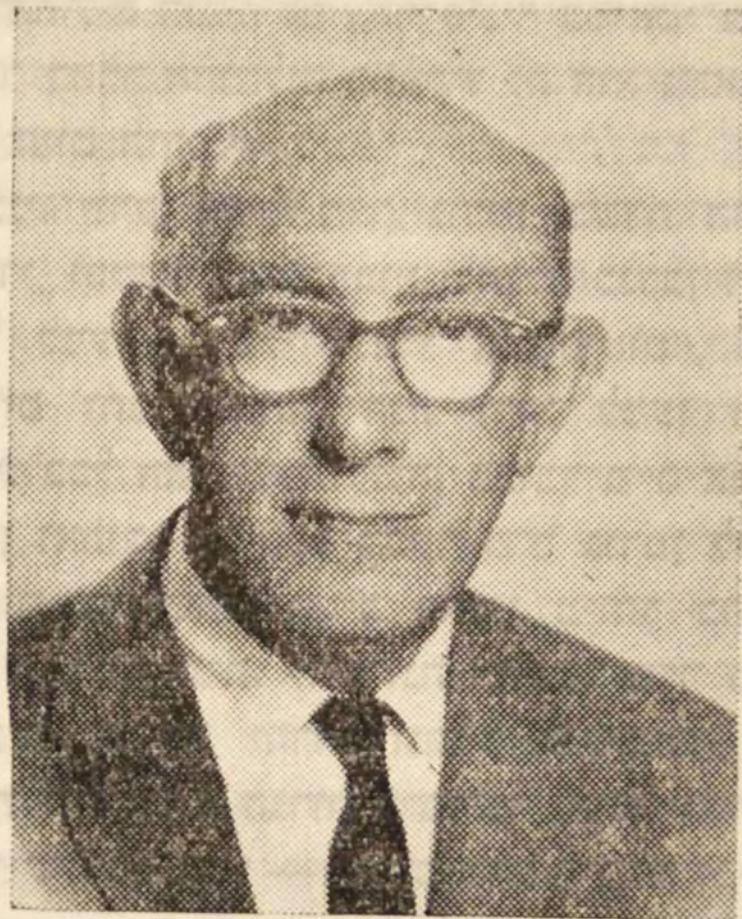
הוא גם סגן-נשיא של חברת-מסחר אמריקה-ישראל; חבר פעיל ב„ברנדס-קאמפס", קרן למען הנוער בסנטה סוזינה — קליפורניה.

גודמן קשור באופן פעיל בארגון לקידום היהדות ע"י „תנועת-רקונסטרוקציה" בהנהלתו של ד"ר מרדכי קפלן. כן פועל הוא במוסדות אחרים. כמעט כל השנים, גרה משפחת גודמן בניו-יורק. פרט לתקופה הקצרה, שבה גרה המשפחה

אברהם

יליד העיירה צ'ודנוב. מוצאו ממשפחה חשובה של רבנים, דיינים, אנשי תורה ועסקני ציבור שנתפרסמו בעיירה ומחוצה לה. בנעוריו נמנה שייקיס עם חוגי הנוער האינטליגנטי בצ'ודנוב והיה מקובל ומכובד בעיירה. צר נעשה לשייקיס בעיירתו והוא נדד אל מעבר לים אחרי מלחמת-העולם הראשונה. הוא הגיע לאמריקה בשנות העשרים ותוך זמן קצר גילה כשרונות מסחריים מעולים עד שהגיע למדרגה חשובה בעולם המסחר האמריקאי ונת-פרסם ברבים. כעת עומד שייקיס בראש חברה גדולה שמניותיה מקובלות בבורסה האמריקאית. שייקיס נתגלה כחומר מבורך שיצא מגזע צ'ודנוב, הוא הנהו איש טוב לב, יהודי מסור לענייני עמו, משתתף בגורל אחרים ולוקח חבל

ליאו צ'קוור

והוא היה נותן יום-יום תעודות חופשה למספר נערים מצ'ודנוב, ולחש לו לצ'קוור: „הם אינם מחוייבים לחזור למחנה“. לבסוף קבל צ'קוור רשיון לחופשה גם לעצמו, ויצא ברגל לעיירתו צ'ודנוב, שם חיכתה לו טרגדיה איומה.

כנופיות מאחזו הידועות לשמצה באכזריותם, ערכו פוגרום בצ'ודנוב ושחטו רבים רבים מיהודי דיה וביניהם את בני משפחת צ'קוור (אביו, אמו, 3 אחיות ואח). ליאו נשאר בודד. את אחד בלבד נשאר לו לפליטה בארצות הברית.

צ'קוור המוכשר בעל האוריינטציה הלאומית התקשר לקבוצת צעירים ווהליניים בדרכה לארץ ישראל. בדרכם פגשו ברובנה שני נציגי הג'וינט, פרופיסור פרידלנדר וד"ר כץ שבידם היה מכתב מאחיו של ליאו ובו הוא נדרש לבוא מיד לארצות הברית. בהיותו עיף מהמלחמה ושבור מאסונו המשפחתי ומהפוגרום יצא ליאו לאחיו לאמריקה.

כאן נכנס צ'קוור לזרם החיים האמריקאי. הוא עובד לקיומן, לומד ומסיים את הפקולטה לכלכלה באוניברסיטת ניו-יורק בהצטיינות. באותו זמן נשא את רחל יאסנוגרודסקאיה, שהיתה כבר אז משוררת ידועה (ברוסית) בכינוי „אירינה יאסין“ ואף היא מצ'ודנוב. חיי הזוג זרמו לאטם למישרין, אולם בשנת 1957 נפטרה רחל לתוגת לבו של צ'קוור, והוא משכיח את יגונו מתוך שקיעה במלוא התלהבותו במפעלים ציבוריים. כיהודי גאה הוא עושה למען עמו ומדינת ישראל, לטובת ה„אפיל“ המאוחד, קרן האוניברסיטה העברית, מכון ויצמן, ארגון יוצאי צ'ודנוב ואח' הוא תומך בכל מוסדות אלה ביד נדיבה ומעורר אחרים לתרומות ולפעולה. הוא כותב ומפרסם מאמרים, מרצה באמריקה ובפריז ובגישתו החמה והאחראית קורא כל יהודי לפעול לטובת ארץ-ישראל, לסייע לבניית מדינת ישראל ולבטחונה.

בפעולותיו הציבוריות פגש את גב' טניה, שנישאה לו, אף היא מצ'ודנוב, אשיות אינטלי-גנטית ורצינית ואמנית מוכשרת. מתוך הכרה לאומית עמוקה תומכים ליאו וטניה בכל המפעלים החברתיים ומחליטים ב-1960 להתיישב בישראל. הם רכשו לעצמם פינה יפה על חוף ימה של נתניה והקימו בית לתפארת. כאן בגן-עדן שלהם

ליאו צ'קוור הוא אישיות ידועה בחיים היהודיים באמריקה, מסור ופעיל בכל ההסתדרויות העושות לטובת ארץ-ישראל.

נולד בצ'ודנוב, ווהלין (בין ז'יטומיר וברדיטשוב) בשנת 1898. שם למד אצל מלמדים מקומיים וספג בתוכו מסורת ישראל ותרבותה. תרבות כללית ורוסית רכש כאקסטרן בז'יטומיר ואח"כ בקיוב, מקום שם עבד גם כפקיד בבנק. בימי מלחמת האזרחים התחלפו תכופות השלטונות בעיירה. בסביבה שרצו כנופיות וכל אחת היתה גורמת ליהודי המקום צרות צרורות פרעות ושחיטות.

נוכח מצב זה ארגנו יהודי צ'ודנוב הגנה עצמית. צ'קוור חזר מהצבא הרוסי בדרגת קפיטן משרות ב„זמסקי סאיוז“ ונכנס לשורות הנוער המגן. בשנת 1919 נכבשה העיירה על ידי צבא פטליורה, ובעזבו את העיירה לקח אתו 200 בחורים יהודים, וביניהם גם את ליאו צ'קוור והביאם לעיר פרוסקורוב. כאן היה מקרה בלתי צפוי: צ'קוור היה שחקן טוב בשך, וכשנודע לו שהקפיטן של יחידתו הצבאית חובב שך הנהג, מצא דרך לשחק אתו. בהודמנות זאת היה צ'קוור נכנס בשיחה עם הקפיטן ומשהתקרב אליו העז לשאלו: „כיצד תחנכו את נערי ישראל להיות חיילים טובים ומסורים לצבא פטליורה, אחרי שאתם רוצחים יהודים?“

בגישתו הנבונה מצא צ'קוור חן בעיני הקפיטן

בישראל. ליאו צ'קוור נבחר לנשיאות של מועצת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, מיוצג בהנהלת האיגוד מטעם הפדרציה של יהודי ווהלין באמריקה ולאחרונה נבחר כחבר בועד הכבוד של מרכז האיגוד העולמי. תרומתו לטובת „היכל ווהלין“ עד כה הנה הגבוהה ביותר והאיגוד החליט לקרוא את הספריה העיונית אשר תוקם בהיכל, לזכר משפחתו המושמדה של צ'קוור. ליאו וטניה צ'קוור הוכיחו את עצמם כעסקנים ונדבנים אידיאליים ומסורים. בני ווהלין יודעים לכבדם ולהעריכם. הלואי וירבו כמותם בישראל.

אריה אבטיחי

יצחק שנהר

ידעתי את שנהר, שקראנוהו בשם „ציניה“ מילדותו בעיירתנו בלוורקה. אין כוונתי להעריכו כאן כמשורר, כמספר וכמתרגם, ידוע מה גדולה האבדה לספרותנו במותו, אך אנו חבריו עקבנו תמיד אחרי יצירותיו וכל מה שיצא מתחת עטו, וגאותנו היתה עליו, שכן ילד שעשועים היה לנו. מפת אחת אכלנו ובמטה אחת ישנו, בינינו צמח וגדל, על כל שורה שלו התענגנו וברכנו „ברכת הנהנין“.

באים לבקרם מישראל ומחוץ-לארץ, ומוצאים חום ושמחה ומקור למעשים טובים.

הצ'קוורים הקימו בישראל קרן מיוחדת, „קרן צ'קוור“ המסייעת לפיתוח תיאטרון ילדים, לחינוך ילדים, מחלקים מילגות לסטודנטים מוכשרים נצרכים. בדרכי ישראל מהלך אמבולנס של מגן דוד בשם טניה וליאו צ'קוור. השנה הם נוטעים יער בן 10 אלפים עצים ע"י „קרן קימת“. ליאו וטניה מתקשרים לאיגוד עולמי של יוצאי ווהלין הבונה עתה אנדרטה ליהדות ווהלין שהושמדה בשואה ולזכר קהילותיה — את „היכל ווהלין“ הם דואגים ועוסקים בכל לבם בענייני ההיכל באמריקה, שם הם שוהים 2-3 חדשים בשנה וכן

דמויות

יצחק

„הנה אחי — ואגועה —
מה הכבי? מה הזועה?“

(מתוך „כשבעה דרכים“)

ציניה נקטף לפתע בדמי ימיו. גדולה האבדה שבעתיים לנו, חבריו מנוער. אנחנו, קבוצת „בילוורקה“ זכינו לחיות במחיצתו בתקופת החלוציות, בשנות העשרים, תחילה בתל-אביב ואחר-כך במרחביה — המושב, תקופה אשר הפליא ציניה לתאר כעבור שנים בכתבי עת שונים.

זוכרני ראשוני צעדיו, ראשית דרכו בספרות ואת אכזבותיו על אף שהביא עמו מבית-אבא מטען רב-משקל, מטען תרתי משמע, מבחינת הכמות, כדי מחצית השק שהכיל שירים, סיפורים ותרגומים. ומבחינת האיכות — הימים הגידו. ואף על פי כן נתקל המטען העשיר בקשיים מרובים בנסותו להדפיס משהו מפרי עטו. במשך זמן רב לא מצא אוון קשבת והדברים היו יגעים. בכל זאת לא אמר נואש ובינתיים המשיך בעבודתו, עבודת עוזר לבעל עגלה ומשיחת אופני עגלה בעטרן.

אולם ככל כשרון אמתי הצליח בסופו של דבר לפרוץ את המחיצות ולבוא אל הקודש פנימה. ומשנכנס להיכל הספרות — נעשה מהר כאחד בקי ורגיל ומקובל. כאלה היו פסיעותיו של שנהר הצעיר בשדה היצירה העברית.

וצר, צר מאד על האילן שנגדע, והוא במלוא פריחתו.

יצחק שנהר נצר מצאצאי ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, נולד ב-1902. התחיל לכתוב שירים בהיותו בגיל 12. אחד מבאי בית הוריו נזדמן לאודיסה והביא לפני ביאליק מחברת שיריו. ביאליק קרא, התרשם ורשם בשולי החוברת: „סימן-טוב — מזל-טוב“ בצרוף חתימתו. הוא עלה ארצה ב-1922. התנסה בעבודות שונות כגון: הובלת זיפזיף על גבי גמלים (שירו הראשון „גמל גמלי“), בבנין ועוזר לבעל-עגלה, בחריש במושב מרחביה (ישן באורוה), שם כתב „בשדה“ (שירו הראשון שנדפס ב„הדים“). בחזרו לתל-אביב היה יועץ ספרותי של תיאטרון ארץ-ישראל (התא"י) והיה מרצה לפני שחקניו על נושאים תנכיים. בתקופה ההיא כתב „משא-בבל“ והשתלם בשפות. בהשפעת חיים ארלוזורוב יצא לבריסל, ולמד כלכלה באוניברסיטה. עם שובו ארצה התקשר עם הוצאת טברסקי ומיד הופיעו תרגומיו מאנגלית, גרמנית ורוסית. זמן רב שימש כמזכיר לענייני עברית אצל ז. שוקן, נמנה עם חברי האקדמיה ללשון וחבר הועד המרכזי של אגודת הסופרים ומזכיר הפא"ן-קלוב הישראלי ועוד ועוד...

יחיאל שמר (שרמן)

ציניה הגדיל לעשות בספרו האחרון „בשבעה דרכים“ (סיפורי מסע על פני יבשת רחוקה בשליחות קרן היסוד), שהוא רובו פרקי שירה. הוא קרע לפנינו צוהר, בעדו ראינו שמים חדשים. הוא גילה לפנינו פינות נידחות בין סבכי ג'ונגלים.

ב„שבעה דרכים“ יש כמה וכמה שירים המושרים בפי בני אותם המקומות שביקר והם רוויי תוגה. אינני יודע אם השירים תורגמו כתכנם או שביטא בהם מדמיונו הוא. נחרתה בזכרוני תמונה מלבבת שתיאר לפני ציניה: הוא מופיע על במת בית-כנסת אי שם באחת העיירות באמריקה הלאטינית, עטוף טלית וחבוש כיפה, דורש לפני עם ועדה, מתבל דבריו בפתגמים דאוריתא כאחד דרשן מדורות עברו, כמגיד ישרים, שד"ר מירושלים עיר הקודש במהדורה חדשה. קשה לקבוע אם היו דבריו מכוונים לנקודה מסוימת או שהם פרי דמיון בלבד, אך ניתן להבין שהיתה לו כוונה בדבריו.

פעם שחתי לציניה על התענוג שנגרם לי עם קריאת „בשבעה דרכים“. הוא חיך בענוה ואמר: אני כבר שכחתי את „בשבעה דרכים“, כבר הייתי בדרך שמינית ואני מתעתד לצאת לדרך חדשה (אותו זמן עמד לצאת בשליחות מדינת ישראל כשגריר בהודו).

ואכן יצא לדרך... אשר כל באיה לא ישובו.

יצחק-יונה לבני

לשון ומקרא והעמיד תלמידים רבים; שנים רבות בגימנסיה „רחביה“ בירושלים ולאחר מכן, עד סוף ימיו, בסמינריון הקיבוצים בארנים. ספריו „דקדוק הלשון העברית הישנה והחדשה“ (נסיון למינוח חדש של כללי הדקדוק); „דקדוק עברי“ (יחד עם מ. כוכבא); „לשון כהלכתה“ (פרקים בתחביר ובסגנון) וקובץ מאמרים בשאלות לשון ומקרא העומד לצאת בקרוב — הם פרי מחקר רב-שנים, עבודת-חיים שקודה. היה בין המורים היחידים שקיבלו מיצחק אפשטיין ז"ל וסיגלו עצמם להיגוי עברי גרונזי ומדוקדק.

פרסם מאמרים ורשימות רבים גם בענייני השעה (חבר „הפועל הצעיר“ למן עלותו לארץ). היה בין הגולים שהוגלו לדמשק בימי מלחמת

סופר, מורה ומדקדק ידוע שחינך דור ופעל רבות בשדה החינוך והתרבות.

לבני היה איש העליה השנייה, בנו של החזן המפורסם ר' שלמה ציגל (הוא נכדו של הרב ר' שלמה מסודילקוב), שנולד בעיירה אוסטרו-פול. בילדותו למד תורה ונחשב לעילוי. עלה ארצה בגיל רך בשנת תרע"א (1911) וטעם מסבל הישוב בימי מלחמת העולם הראשונה. נדד בטבריה, בצפת ובמקומות אחרים. התמסר לעניינים ציבוריים בקרב חבריו לעבודה והיה אהוד עליהם.

תחילתו פועל חקלאי ביהודה; מראשוני הפועלים ברוחמה (או הישוב הדרומי ביותר, נוסדה בתרע"ב) ומרבית ימיו — מורה. הורה

כי היא היתה דרך-ישרים, קודש לתורה, להוראה ולחינוך, וכל עצמו מחובר אל כל חיי הארץ, היישוב ותנועת-העבודה, וזכה לראות בתקומת המדינה וצאצאיו הולכים בדרך כפי שהנחה אותם (חברים לקיבוצים).

למעלה מ-50 שנה שקד לבני על טהרת ההבעה של המלה העברית וראה חובה לעצמו לתקן את הפגם המשתרש בעם בדור התחיה שזכינו לו. במשך 37 שנים ישב בירושלים והיה מעורה בחברה הירושלמית ומקובל בחוגי האיג-טלקטואלים. רעיתו שלומית (פרידה בעבר) ליותר אותו כל השנים.

נפטר בגיל 76 מהתקפת לב בבית החולים המרכזי בעמק.

דוד זכאי

העולם הראשונה, וספרו „במאסר ובגולה“ הוא עדות נאמנה לימי הרדיפות ההן על הישוב. בנעוריו כתב ותרגם שירים (הם נמצאים עתה מכונסים תחת מכבש הדפוס) והתאים אותם ללחנים של מלחינים מפורסמים ואף הוא עצמו חיבר לכמה מהם לחן. היה מבורך בקול נעים שירש מאביו החזן שעלה לעת זקנה לארץ ונפטר בה, והיטיב לשיר. שירו „מכורתי“ (לפי לחן רוסי ידוע) זכור עד היום לרבים ונתקבל כשיר „הורה“.

ראיתיו בצעדיו הראשונים, בעברו, הוא ורעיתו שלומית (נפטרה לפני מספר חדשים) דרך קוסטינה אל רוחמה ופוקדים אותנו בצריפנו שם, וראיתיו לאחרונה בסוכות השנה בבית מגוריו בקרית-טבעון. ארוכה הדרך, ויתברך זכרו

הנריק סטריסולץ

לזולת. בימי הרעה בא כל זה לידי בטוי במעשים שלו ושל רעיתו המסורה. שניהם עסקו במלאכת קודש של הצלת ילדי ישראל. לפני שנים אחדות בהיותו כבר עובד קבוע בבית החרושת לבירה „אביר“ נכנס אליו אחד הנהגים ושאל אותו: „שמעתי את השם שלך, האם אתה הוא זה שבימי השואה הצלת את הילדה... וכאן קרא בשמה. משקבל תשובה חיובית חבקו וקרא בהתרגשות: „מזל טוב, השבוע נהייתה לסבא“. האיש פתח עליו עיני תמיהה והנהג הנרגש הסביר: „אותה ילדה שהצלת היא אשתי, וכשם שהיא בתכם, כך אני בנכם, וילדינו שנולד לנו — נכדכם הוא“. המצילים לא ידעו, כי חיה הניצולה. וכך פזורים רבים מאותם ילדים מבלי לדעת כי מיטיביהם היו בקרבת מקום.

בסוף שנות החמשים הגיע האיש עם אשתו ארצה. האיש כבר איננו צעיר. כולנו, תלמידיו, עם כל השמחה שבפגישה, נתמלאנו חרדה ודאגה לקליטתו. לפלא היה הדבר שכה מהר נקלט והתערה ואף הצליח להשגיר את העברית בפיו. מן הימים הראשונים לבואו בלטה אהבתו לארץ ולכל מה שמצא בה. מתוך אהבה זו גילה נכונות לכל עבודה שתמצא. אישיותו הקורנת ויכולתו המקצועית הגבוהה עמדו לו ועד מהרה נקלט בעבודה. את השתכנותו בצריפי האקדמאים קבל

בכ"ב בסיון תשכ"ו (10.6.1966) ליוונו למנוחת עולמים את מורנו היקר והנערץ, הנריק סטריסולץ. מסביבתו המתבוללת בא לרובנה להורות בגימנסיה „תרבות“. עבד בה עד ימיה האחרונים לקיומה. אז פקדה אותו השואה וגלגולים רבים רבים עבר באותן השנים הנוראות. מכל הסיפורים, שרק שנים הגיעו אלי, מתבלטת דמותו האמיתית. היה זה הומניסט בכל נימי נפשו. כל ישותו שפעה תמיד אהבה ודאגה

אסון הפילוג. דבר שהדאיג אותו וכאב לו על שאיננו חיים ברמה מתאימה ליכולתנו היצרנית.

בחג השבועות בקרתיו (ולדאבונא היתה זו פגישתנו האחרונה). בין היתר שוחחנו גם על הכנס של התלמידים, המורים והעסקנים של „תרבות“ ברובנה שעמד להתקיים ב-1.6.66. „להשתתף לא אוכל מחמת מחלתי“ — אמר — אך יודעים אתם מה אני מאחל לכם ומה לבי רוחש לכם. דרוש בשלום כל באי הכנס. לא ידעתי אז, כי אלה דברי פרידה ממש. הלך מאתנו האיש היקר. אישיותו תלווה אותנו בחיינו אנו, ואת אשר קבלנו ממנו ננחיל לדורות יבואו.

אברהם גל

באהבה. צריך צר ומואר זה היה במשך שנים לקן חם שנעים היה לבקר בו. עברו שנים אחדות וזכה גם בית לבנות ובאה הרווחה. לעתים מזומנות היינו נפגשים בבית זה. כל מפגש הפך לחוויה, שנבעה מהשראתם של השנים. בעל הבית נעים ההליכות ומסביר הפנים ובעלת הבית המנעימה בכיבוד המוגש בטוב טעם ובכשרון עשיה. בנו, בתלמידיו, ראה את ילדיו ובילדינו את נכדיו. „מה שלום נכדי?“ בלשון זו היה פונה אלי עם כניסתי לבית, או „מדוע לא באו היום נכדי לבקרני?“

התעניין מאד בכל הנעשה בארץ. שני נושאים בחייו כאב במיוחד. את אי-יכולתנו להקטין את מספר המפלגות המתחרות על השלטון ובמיוחד

שמואל בורקו

הבריטי ע"פ הוראת המוסדות הלאומיים, לא היסס שמואל והתנדב. לרוע מזלו נפל שמואל בשבי הגרמני יחד עם חברים לנשק. לא קלים היו חיי שבויה והוא נשא בדומיה את סבלו כחייל וכבן העם היהודי שיד הנאצים היתה בו. גם בימים ההם היה חבר וידיד לחבריו ולסובבים אותו. לא אחת סיכן את עצמו בעזרו לחברים בשביה, ועל כך מרבים חבריו לספר.

משנגמרה המלחמה במפלתם של הגרמנים — הנאצים חזר שמואל בשנת 1945 ארצה משוחרר מהצבא, וגמר אומר לדאוג לסידורו בחיים. הוא מצא לו תפקיד בהנהלת העבודה של שירותי הנמל המאוחדים בחיפה והצליח בו. אפיו וסגור לותיו היקנו לו מחדש ידידים בחיפה ובין חבריו לעבודה. עם סידורו זה בנה את ביתו, הקים משפחה ונכנס בעול חיי הציבור.

בשנת 1956 עבר שמואל לממגורי „דגן“ בחיפה ונבחר להנהלה. שמואל עבד הרבה וגילה כשרון רב, יושר-לב ומסירות למופת. תוך השנים הבאות נרגע שמואל מתלאותיו וחיייו זרמו במסלולם. אולם המות ארב לשמואל, הוא נתקף במחלה ממארת ולא נרפא ממנה. גם בימי מחלתו המשיך להתעניין בקידומו של „דגן“ ובעניני הכלל, אך אחרי חדשים מספר כרע ונפטר בגיל 56 בחיפה, בהשאירו אשה ושלוש בנות ביתמותן.

צבי

שמואל היה בנם של יצחק וחצל בורקו מהעיירה ורקוביץ שבווהלין. בילדותו למד בעיירה אצל מלמדים ומורים ונשלח ללמוד בגמנסיה „תרבות“ ברובנה. היה בין התלמידים החרוצים ונתפרסם בין חבריו בגמנסיה. משבגר הצטרף לשורות הנוער הציוני ונכנס להחלוץ. מלא התלהבות ושאיפה לארץ-ישראל חתר לעליה וזכה לסרטיפיקט שלפיו עלה בשנת 1933 בעליה החלוצית.

מבית הוריו ירש שמואל תכונות נעלות והיה איש ישר דרך, בעל מידות נעלות ומוג טוב, אדם נוח לבריות, שידע להעריך את הזולת. על כן כיבדוהו עוד בנעוריו בעיירתו כיהודים וכלא-יהודים, וזכה היה כל השנים בתנועות הנוער ובישראל בכל תחנות חייו.

בעברו את ההכשרה לעליה בקלוסובו גילה אחריות ומסירות לעבודה, הרוח החלוצית התמוגה עם תכונותיו הנפשיות. בהגיעו ארצה נשאר לחיות בחיפה ועברו עליו שנים קשות של התאקלמות וסידור בעבודה. תקפוהו מחלות, סבל מחוסר עבודה וכשנמצאה לו עבודה — היתה קשה. אך שמואל לא התאונן, זהו גורלו של חלוץ העם, היה אומר.

זמן מסויים עבד שמואל בכיבוש העבודה העברית בבניית נמל חיפה, עמד בשורות ההגנה והיה פעיל בה, ואכן טעם טעם חלוץ בארץ בימים ההם. והנה, משנקרא הישוב להתנדב לצבא

עדה יגורי

בגיל 13 התקשרה עדה עם „צעירי דרור“ ומאז, דרכה היתה ברורה לפנייה. היא מצאה את עצמה. קשריה עם תנועת „דרור“ באותן שנים של מלחמה ומהפיכה, של תקוות גדולות ואכזבות לא קטנות — תקופה זאת ב„דרור“ היתה עשירת חוויות בחייה של עדה, אותה היא חייתה כל פעם מחדש ודיברה עליה בהזדמנויות שונות כעל שנות חיים מלאי אור ותוכן רב.

עדה היתה רק בת 16 כאשר התנדבה לאסוף את ילדי הפליטים היהודים בעירה במלחמת העולם הראשונה ולטפל בהם. „זהו פרק מסעיר וכמעט קדוש בחיי“ — מספרת עדה בזכרונותיה. זה היה בעצם מפגשה הראשון עם עולם הילדים, שנמשך קודם בגולה בתחנות גדודיה ואחר-כך בארץ ובקבוץ ולא נותק אף פעם.

בשנת 1921 הבריחה עדה את הגבול תוך קשיים וסכנות רבות והגיעה לוורשה ולאחר שלוש שנות פעילות עניפה בהחלוץ ובהחלוץ הצעיר עלתה ארצה.

ליגור הגיעה עדה לפני למעלה מארבעים שנה מעין-טבעון, מפלוגת הקבוץ המאוחד בכפר יחזקאל. היא היתה מהמטפלות הראשונות בבית התינוקות במשק וליוותה את בית-הספר מיומו הראשון. היא היתה מראשוני בוניו של החנוך המשותף ביגור ובקבוץ כולו.

— אולם גולת הכותרת של עבודתה החינוכית-קיבוצית היתה פעילותה בחטיבת בני הקבוץ, אשר היא היתה בין יוזמיה ומארגניה העיקריים ומתווי דרכה. „אמא של החטיבה“ קראו לה

ביום כ' בטבת תשכ"ו הלכה לעולמה החברה עדה יגורי, העסקנית למופת, החברה הטובה והאישיות הדינמית שמעטות כמוה אצלנו.

הכרנו את עדה בשנים האחרונות לחייה מתוך מגע באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין ונוכחנו בעקביותה ומסירותה לרעיון ההנצחה של קהילות ווהלין וקדושיהן. היא דאגה לקחת חלק בשיבות ובשטחים רבים אחרים להחשת הקמתו של „היכל ווהלין“, אשר ישמש אנדרטה לעברנו הווהליני. עז היה רצונה לראות את הבנין על תלו ובו מונצחת עירה זיטומיר בין יתר קהילות ווהלין שעלו על המוקד, והלמה להכניס בתוכו רוח חינוכית לדורות הבאים.

היא לא הרבתה בנאומים, אך כל דעה שלה היתה שקולה ומועילה. היא הציעה תמיד את שרותה למפעל, אף שהיתה עמוסה עניני ציבור גדולים אחרים, שהיתה קשורה בהם הרבה שנים. אנו חבריה למעש ידענו להעריכה והערצנוה. היא כאבה את כאב החדלון של שליש האומה והביעה את רגשותיה בצורות שונות. היא התגלתה כסמל לרבים והיה מה ללמוד מבינתה ותפיסתה, מגישתה ומעינה הפקוחה.

עדה נתגלתה בחברתנו כעסקנית נאמנה, יישרת דרך וחותרת למטרה שהיתה קדושה בעיניה. כזאת היתה בהתמסרה לעניני הנוער העולה בישראל, כזאת היתה בתפקידיה בועדת החינוך המרכזית ובמזכירות הקיבוץ יגור, שהיתה מבוניו ומייסדיו, ובאחרונה ראינוה בלהט מסי-רותה לרעיון הקמתו של „היכל ווהלין“ בישראל, ורב הצער וגדול האבל על הסתלקותה ללא עת, בגיל 52.

(מתוך דברי הספד ב„שבעה“ למות עדה יגורי באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין)

צבי ברגר

*

עדה נולדה בזיטומיר אשר ברוסיה בשנת 1903, בבית ספוג תרבות רוסית שוחרת חופש, חדורה רעיונות ליברליים ומתקדמת, ספרות שהטביעה את חותמה על כל חייה. חינוכה היהודי-לאומי קבלה עדה בילדותה מסבא שלה, איש מושרש ביהדות, אשר „עורר בה — כך היא מספרת — את הגאווה על ימיו הקדומים של עם ישראל, על סבלו ועמידתו מדור לדור“.

כאלה היו חיה.

בשנים האחרונות סבלה עדה קשות ממחלתה הממארת שלא הרפתה ממנה. אולם סבל איום וממושך זה לא העיב על מאור פניה ואין פלא שבבית החולים, האחיות, המתלמדות, החולים והרופאים — כל אלה שהיו במחיצתה ובאו איתה במגע בשכבה על ערש דווי, ממנו לא קמה עוד — מציינים בהערצה את תכונותיה הנפשיות שלא עזבוה עד יומה האחרון.

במלאות חמש-עשרה שנה למשק כתבה עדה על דמויותיהם של חברים קרובים ויקרים שנעקרו מנופה של יגור ללא עת: „...ולילדינו נספר: הפרח כי פורח ונבל, לא פרח לשוא, ואדם כי פרח לבבו וחלה — לא פרח לשוא, נשמתו כי שרה ותידום — לא תידום לשוא.”

יימתקו לה רגבי אדמת יגור ביתה, אליו היתה קשורה בכל נימי נפשה.
יהי זכרה ברוך!

(מתוך יומן יגור 13.1.66)

אליהו ריצמן

ולהרחיב אופקיו. בכוחות עצמו רכש השכלה רוסית רחבה.

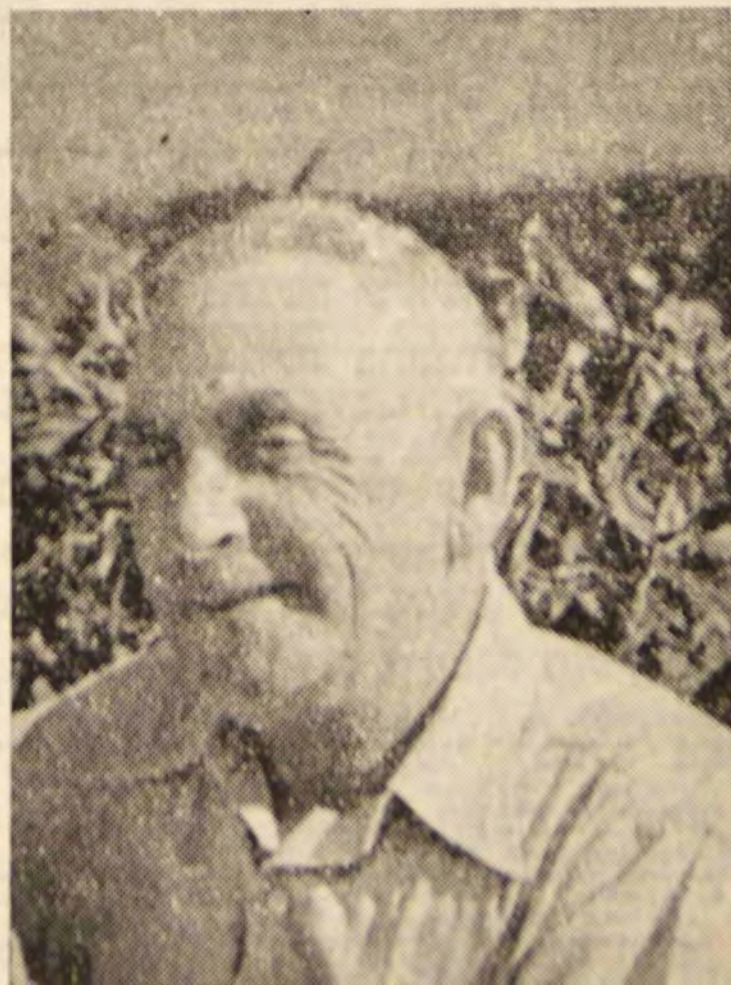
בראשיתה של המאה החלו רוחות חדשות מנשבות ברחוב היהודי. הימים היו ימי התעוררות הרגשות המהפכניים מצד אחד והתנועה הציונית מצד אחר. הפעילות בקרב הנוער היהודי היתה רבה והויכוחים התנהלו בחום רב.

ב־1903 אנו מוצאים את „אליק” — כך כונה בפי משפחתו וידידיו — חבר הועד של אגודת „בני ציון” שנוסדה אז ברובנה, ועד מהרה נבחר אליק מזכירו כשהוא אך בן 18 ומלא התלהבות ציונית-לאומית.

„בני ציון” עמדו בויכוח נוקב וחריף עם ה„בונד” שהחל לפעול בקרב הציבור היהודי כשהוא מתבסס על סיסמאות שב„גישה מציאותית” שמתפקידה להביא שחרור העובד היהודי וכאילו נושא בקרבו פתרון לשאלה היהודית. מול תורתו של ה„בונד” החלה להתגבש התורה הציונית-סוציאליסטית. בימים ההם הקים נחמן סירקין את קבוצת „חירות”, שאם כי מנתה אך מעט חברים, הרי פיתחה תכנית ציונית-

ואכן חניכיה, תלמידיה ושותפיה לעבודה מהדור השני במסגרת החטיבה מתקשים להסביר את סוד השפעתה על כל הסובבים אותה, אם משום היותה אישיות אינטלקטואלית או דמות חינוכית למופת, ואולי בגלל הקסם האיש, או משום דביקותה ונאמנותה לערכים תנועתיים מוסריים — יש לחשוב שכל אלה חברו יחד ועשוה לאישיות דגולה ורבבת השפעה.

עדה ידעה לרכז צעירים ולגבשם לצוות בעל כושר פעולה ומחשבה קולקטיבית לעבודה בחטיבת בני הקבוץ מהתחנה הראשונה במעין חרוד, שם היא גשאה את נאום הסיום והתוותה את דרך החטיבה, לאחר מכן בגבעת-ברנר ושפיים. היא היתה במשך שנים רבות חברה בוועדת החנוך המרכזית ובמזכירות הקבוץ, ברם השפעתה חרגה הרחק ממסגרת התפקידים האלה. היא היתה מעורה בחיי המשקים הקבוציים ובמיוחד הגישה עזרה ליישובים הצעירים חסרי הנסיון בגידול ילדים ובחנוך המשותף.

אליהו ריצמן נולד ברובנה בשנת 1885 לאביו יעקב, סוחר עצים מכובד ובעל בעמיו בעירו. האב היה תלמיד חכם ובר אורין ודאג לתת לבנו חנוך יהודי ועברי ב„חדר” כמנהג התקופה. משבגר אליהו, שאף לקנות דעת והשכלה

סוציאליסטית. והנה הגיעו ימי ערב הקונגרס הציוני הששי, שנודע אח"כ כ"קונגרס אוגנדה". "בני ציון" ברובנה הוקסמו מתורתו של סירקין ובחרו בו לשמש צירם לאותו קונגרס.

שלב נוסף בפעילותו הציונית והעברית של אליק היה ייסודה — יחד עם חברים אחרים — של ספריה עברית עממית, שתרמה רבות להפצת השפה והתרבות בקרב הנוער. ב-1904 עומד אליק בפרץ נגד נסיונות רצופים של לוחמים לאידיש, מחברי ה"בונד" להשתלט על הספריה ולדחוק את רגליה של העברית.

המהפכה הרוסית הראשונה ב-1905 שבתה לב רבים מבני הנוער היהודי ואף אליק נסחף במשך זמן קצר עם הזרם המהפכני. אך עד מהרה נתחורר לו — והפוגרום בקישינב סייע לכך — כי אין פתרון לשאלה היהודית במהפכה. הוא חוזר לפעילות ציונית-לאומית ונותן ידו לכל גלוי של התארגנות ברובנה וב-1909 אף עזר לייסודו של סניף "הפולקס פארטיי", נסיון שלא עלה יפה.

מלחמת העולם הראשונה מוצאת אותו ברובנה. אמנם הפעולה הציונית משותקת, אך זרמי פליטים מגיעים אליה ללא הרף מאזורי הקרבות, והוא עוזר בקבלתם ובסעד.

מיד לאחר המלחמה כאשר נקבע השלטון הפולני בעיר נצב הוא עם צעירים אחרים לפני הבעיות של חנוך הנוער ותומך באידישאים ואף מופיע בין החותמים על הבקשה לשלטונות לרישום סניף חברת "ציש"א" בעיר — שבמסגרתה היו צריכים להתנהל מוסדות חנוך אלה. אולם בתי ספר אלה הלכו ונחלשו ושנה אחרי כן נסגרו. תלמידיהם עברו ברובם ללמוד במוסדות "תרבות" — בעברית או לבתי הספר הפולנים הכלליים.

ב-1920 נושא אליק לאשה את לאה (ליזה) בת ר' דוד מיז'יריצקי מקוריץ, שהיתה לו לרעה נאמנה במשך 45 שנה עד פטירתה ב-1965. אחרי נשואיו, משנפטר אביו ר' יעקב, שקע

ראשו ורובו בדאגות פרנסה. יחד עם אמו, רחל, נאלץ לנהל את עסק העצים שלהם אך בגדולות לא הלך. לבו לא היה נתון למסחר, ושאיפותיו חרגו הרבה מעבר לזה, אך בדלית ברירה ניסה להוציא ממנו פרנסתו ומה גם לאחר שנולדו לו שני בנים — יעקב ומנחם — ועול המשפחה דחק.

היסוד הציוני שבנפש אליק ריצמן לא נרדם לגמרי ובשנות השלושים החל לרקום מחשבת העליה לארץ-ישראל, עד שגובשה תכניתו וב-1935 זכה לעלות עם משפחתו ארצה, התישב בתל-אביב ובנה את חייו מחדש.

ריצמן היה נאמן ומסור למשפחתו ואף כי גם כאן נמצאה פרנסתו בדוחק, לא חסך כל מאמץ כדי לקיימה ולתת לילדיו השכלה והינוך ראוי. את שנותיו בארץ ישראל בילה כאזרח נאמן, כשהוא מלווה את ההתרחשויות הצבוריות בערנות ושותפות שבלב.

ב-1948 נחתה עליו מכה קשה כאשר בנו הצעיר, מנחם, נפל במלחמת השחרור. עד סוף ימיו מאן להתנחם ואם כי חדות החיים לא סרה ממנו, נתן כאבו אותות קשים בו.

בשנותיו האחרונות הקדיש שעות רבות מזמנו לקריאה ולמוד. בקיא היה באותיות הקטנות, מעורה במסורת ישראל, אוהב את התנ"ך והתלמוד ומעורר בפני כל מיודעיו התפעלות בזכרונו המופלא.

ימים רבים חלפו מאז היה מהפכן צעיר וזקנתו לא בישה צעירותו.

בסוף 1965 נפטרה רעייתו, לאה, אליה היה קשור בכל נימי נפשו, ומספר חדשים לאחר מכן, בפברואר 1966 נסתלק אף הוא, בגיל 81, כשהנו שבע ימים ומאחוריו שנים ארוכות של חיים מלאי תוכן.

הנחת בן, יעקב ניצן, שהוא כיום סגן המנהל הכללי של משרד החוץ.

י. ניצן

אליהו השילוני [שליין]

לבני הדור. היה מורה, מחנך ומדריך לנוער, סופר והוגה דעות, איש דגול ובעל מדות תרומיות. בהליכותיו עם הבריות היה אדם שהאמת נר

היה יליד העיירה דרושקופול, בה בילה רוב שנותיו. עוד בנעוריו התבלט יהושע בתכונותיו הנעלות, בנפשו האצילה ובמידותיו שהיו סמל

החושך ההם, אך בטחונו באמת ובדרכו העניק לו כוחות בלתי רגילים, על אנושיים, וזכה, לאחר הרפתקאות ויסורים איומים, להשאר עם שארית הפליטה, ולא רפו ידיו ולא שקע ביאוש עד שהגיע מקץ מלחמת-העולם השניה לישראל וכאן מצא כמה מחניכיו ומעריציו. את קורותיו העלה בספר המצטרף לספרות השואה של דורנו באור מיוחד.

מצב בריאותו התרופף ולא ארכו השנים ויהושע הלך לעולמו.

בנימין בן-אריה

פני לנד

שנת 1929 ומאורעות הדמים שעברו על הישוב לא קסמו לאנשי המעמד הבינוני להתקשר לארץ-ישראל ורוב האמריקאים שהגיעו בזמן ההוא ארצה מיהרו לעזבה. אך לא כן פני ומקס לנד. בהתאכסנה אז במלון סן-רימו על שפת ימה של תל-אביב הכריזה פני בפני העוזבים את הארץ: אין בן עוזב אמו בעת צרה, כאן במולדת העם מקומנו, לא נזוז מכאן. והם נשארו בארץ. עקביים להלך רוחם התישבו הלנדים ברמת-גן ובנו לעצמם ברחוב יהלום בית מגורים ונטעו גינה סביבו. במרוצת הזמן רכשו חלקת אדמה ונטעו עליה פרדס. תוך ישיבה ברמת-גן הכירה פני משפחות נצרכות ובאה במגע עם מוסדות עזרה וסעד והחלה לדאוג להם בצורות שונות. היא תמכה במוסדות עזרה רפואית וסעד, בישי-בות, בבתי כנסת ואח' ושמה יצא לברכה ברבים. בין המפעלים הברוכים של גב' לנד ברמת-גן יצויין דבר הקמתה של מרפאה לנצרכים על מגרש שרכשה בתרומתה ובעזרת תורמים, שידעה למשכם למפעל, אשר הפכה אח"כ למרפאה עירונית בניהול עיריית רמת-גן, סייעה לבניית ישיבת סלונים ברמת-גן ותמכה בכמה מפעלים אחרים ואף ביחידים נזקקים ועוד.

משחלה מקס לנד נסעה עמו אשתו פני בעצת רופאים לריפוי במיאמי שבפלורידה. מקס לנד נפטר שם ב-1944 והוא ביקש בצוואתו להמשיך בפעולתו בארץ-ישראל ולהקים מושב זקנים בפלורידה שמתפקידו לדאוג לנצרכים לעת זקנתם. פני התעכבה זמן-מה בפלורידה ועלה בידה לגייס כספים ובתוספת תרומתה הוקם המוסד לזקנים

לרגליו. העיירה התברכה בבנה יהושע, דור התחיה התפאר בו — בחבר הנאמן והמסור בכל נימי נפשו לחינוך דור שלם — דור חלוצי לתחית האומה וחינושה במולדתה.

בכתיבתו הטיף למטרות שראה אותן כראש-שונות במעלה: קרוב ישראל לעברו, אחדות האומה, והכשרת דור לבנין הארץ. דבריו נקלטו בלבבות רבים שהלכו לאור הטפתו.

רב היה סבלו של יהושע בעברו שבעה מדורי גיהנום בתקופת שלטון הנאצים-הגרמנים בחבל ווהלין. רבות סיפר על תלאותיו בימי

דמות מיוחדת במינה היתה גב' פני לנד, בעלת בינה ולב ער, אשת פעלים ברוכים ושופעת מרץ מנעוריה, אשת חיל במלוא מובן המילה. היא נולדה בסוף המאה שחלפה בעיירה הווהלינית קראסילוב למשפחה חסידית מכובדת וספגה בקרבה מילדותה דרכי מסורת שליווה כל ימי חייה.

עודה נערה צעירה היגרה בשנת 1905 לארצות הברית יחד עם אחותה הגדולה ממנה ועבדה בבליטימור ככובענית והתמחתה במקצוע זה. תוך דאגה לאמן האלמנה העלו האחיות מקץ שנה וחצי אותה יחד עם ילדיה. אחרי זמן מה נישאה פני למקס (מתתיהו) לנד, איש עדין נפש, שאף הוא נטה למסורת, והזוג עבר לפוטסמות ופתח שם חנות כובעים. בגלל השפעת אויר המקום העתיק הזוג את בית-מסחרו לאוטיקה — ניר-יורק ובמרוצת הזמן הרחיב אותו והוסיף מחלקה לתלבושת מוכנה. המסחר פרח והלנדים ראו ברכה בעמלם. אך פני לא הסתפקה בהצלחתה במסחר בלבד, לבה היה נתון לענינים החורגים מהנאה חומרית, והיא שלחה ידה בפעולת עזרה לנזקקים ולקשיי-יום. אישה מקס תמך במעשיה ובפעולותיה והרמוניה שלטה בקן הזוג.

למעלה מעשר שנים עברו על הזוג, רעיון ארץ-ישראל חדר ללבם ולאחר ששלחו את אמם בשנת 1918 לארץ — הגיעו בשנת 1927 לביקור אצל האם ולתור את הארץ, והם נכבשו וגמרו להתישב בארץ-ישראל. תוך שנה-שנתיים חיסלו את עסקיהם בארצות-הברית והגיעו ארצה לבנות חיים חדשים במולדת החדשה.

תרומתה לרכישת המועדון בשביל האגודה ברחוב בן-יהודה 217 בתל-אביב.

גב' לנד נענתה לאיגוד העולמי של יוצאי ווהלין והנציחה את בעלה ובני משפחתה ב"היכל ווהלין" הנבנה כעת וגם תרמה להקמת ההיכל ביד נדיבה. ולא הסתפקה בתרומתה בלבד אלא הרבתה להתעניין בהקמת ההיכל.

בצאתה רשמה גב' לנד שדירה אחת שלה בגבעתיים ודירתה בראשון-לציון ישמשו לאירוח קרובים מבני משפחתה שיגיעו לישראל והוסיפה להזמין קרובים מחוץ-לארץ.

כל מעשיה הטובים של פני לנד מעידים על הזדהותה עם הזולת, עם צרכי נצרכים ונוקמים לבריות. לבה רחש אהבה ודאגה לזולת אם בגלוי ואם בסתר. על כגון זאת יאמר: מעשיה יהללו! פני לנד נפטרה בודדה בגיל 78, ביום כ"ב בסיון תשכ"ו (10 ביוני 1966) בגדרה והובאה בכבוד רב לעולמה בבית העלמין בנחלת-יצחק תל-אביב.

א. אבטיחי

(כעת משתרע המוסד על 28 דונמים ומכיל בתוכו 230 זקנים וזקנות עם כל הסידורים הדרושים). עם שובה של פני לישראל חידשה את פעולתה. בעזרתה נגמרה בניית האגף של בית הכנסת בנחלת-גנים, יסדה קרן לגמילות-חסדים לזכר בעלה מקס המנוח המגיעה ל-20,000 לירות ובכך מסייעת לרבים. היא נדבה מגרש ברמת-גן להקמת בית-תינוקות בשביל אמהות עובדות, נתנה ידה להקמת המוסד "מעון הגלמוד" המוקם בבירה לזכר בעלה והשתתפה במפעלי ציבור אחרים. במשא ומתן שהיה לה עם אנשים שונים התבלטה פני כישרת-לב ודיבורה היה קדוש. היא דאגה כל השנים להעלות לישראל את מרבית קרוביה — בני משפחתה מאמריקה והצליחה למשוך את מר סימו-הרווי מילר, בן אחותה וכן בת אחות שניה — ננסי וויס.

משנת 1952 פעלה גב' פני באגודה לעזרה "בנות ישראל" ותמכה בה במעשים ובכספים ועוד. היא יסדה קרן מענקים באגודה הנ"ל והיתה מראשיה במשך שנים רבות במלאה שליחויות רבות. ככותרת למסירותה לאגודה זאת תשמש

לזכר שיינדל הופמן

לדמותה ותולדותיה יבואו בקובץ הבא של "ילקוט ווהלין". שם המנוחה יונצח ב"היכל-ווהלין". א. א.

ביום כ"ו תשרי תשכ"ז הלכה לעולמה המורה-הסופרת גב' שיינדל הופמן בת זוויהיל, שנמנתה עם ידידי האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין. הערכה

ידיעות

ברוטשסטר נמשכת פעולת ההתרמה לטובת "היכל ווהלין" והנצחת קדושים ע"י העסקנים מ"ר ב"צ אורבוכ ומ"ר פישמן.

מקסיקו וארגנטינה: לפי ידיעות אחרונות מתארגן במקסיקו ארגון של יוצאי ווהלין. התכ"ן נית להקמת "היכל ווהלין" אהודה בכל החוגים. העוסקים בעניין בישראל הם: ליובה גולדברג, ליאו צ'קוור, צילה פליישר, צבי ברגר וזאב גרבוב. כן הגיעו ידיעות מארגנטינה ומבראזיל על התעוררות בחוגים של יוצאי ווהלין שם לטובת "היכל ווהלין" ועל צעדים ממשיים בעניין זה.

בפדרציה של יהודי ווהלין באמריקה כמה הסתדרויות הצטרפו באחרונה לפדרציה וכוחה גדל. עובדה תכנית לפעולה הקרובה. נוספו עסקנים פעילים להנהלת הפדרציה שב-ראשה עומד מייסדה העסקן המסור מר נ. פירר. ההתרמה מתנהלת בהצלחה.

נעשות הכנות לעריכת מפגש של עסקנים ווהליניים בקנדה בזמן הקרוב, ומר ליאו צ'קוור הבטיח לצאת למונטריאל לארגן את הפעולה שם לטובת "היכל ווהלין".

נתקבלו הבטחות מאת מספר נדבנים לסייע להקמת "היכל ווהלין".

נכנסו העסקנים: מאשה הינוך, מרדכי ארליך, בנימין בן-אריה, ברוך גלקין, אריה גרינברג, פסח לוינברג וצפרה לינדהיימר. המען של מזכירות הסניף: חיפה, הר הכרמל, רח' דוד פינסקי 31, ע"י מ. הינוך.

ספרי זכרון לקהילות ווהלין: הופיעו ספרי זכרון לקהילות: דובנא, לודוויפול, הורוכוב ורדזיבילוב.

"שירה עצורה פורצת גבולות", בשם זה הופיע ילקוט שירים ומנגינות שלוקטו ע"י הסופר-המחנך אהרן שמיר, בן הורושקי שב-ווהלין. נוסף חומר לאוצר שרידי הזכרונות מווהלין היהודית. יעמוד המלקט על הברכה.

"א לעבן אויף ראטעם" (יידיש), אויטענ-טישע שילדערונגע פון דער שואה-תקופה, מאת פייגע גרינשפאן-מילשטיין. בספר תאורים ועדו-יות מנדודים, סבל וסכנות של בת קוסטופול (ווהלין) בשנות הדמים על אדמת ווהלין ועוד. 287 עמודים.

בראזיל: בריאו דה-זאניירה נערכה אספת יוצאי ווהלין, בה מסר מר קוגוט על רשמיו מישראל וביקוריו בשטח הבנין של "היכל ווהלין". נבחר ועד של יוצאי ווהלין לבראזיל הנגש לפעולה.

באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין פעולות האיגוד התרחבו בכל השטחים. המשרד פתוח בכל יום בשעות הערב. הקשרים עם הארגונים הווהליניים מתחזקים. בניית "היכל ווהלין" נמשכת ומתקדמת. נערך סיור של הקהל בשטח הבנין בחול-המועד סוכות. גבר הריכוז של "דפי הנצחה". באלול תשכ"ו הופיע "ילקוט וואלין" כ"א ביידיש. נעשים צעדים לאימוץ קהילות ווהלין ע"י בתי-ספר ועוד.

סניפי האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין עד כה נוסדו 2 סניפים של האיגוד, האחד בירושלים והשני בחיפה רבתי. באספת-עם גדולה שנערכה בחיפה הוחלט פ"א על פעולה דחופה להקמת "היכל ווהלין" ונבחר ועד מנציגי 17 ארגונים, שנגש מיד לפעולה. למזכירות הועד

בארגונים בישראל

העולמי של יוצאי ווהלין. מאז הם מתכנסים מדי שנה (בחדש תשרי) לאזכרה ולאספת-אבל. במפגש-שים אלה מאספים עסקני הארגון ידיעות וחומר להוצאת ספר זכרון על עירם ועוד. פעילי הארגון נמנים עם עסקני האיגוד הווהליני הנ"ל, קבעו שלט כמצבת-זכרון במרתף השואה בירושלים ודאגו לקביעת חדר-זכרון לקהילתם ב"היכל ווהלין" הנמצא בשלב בנייתו. המען: תל-אביב, רח' אבן-גבירול 180, ע"י יוסף טבצ'ניק.

ארגון יוצאי טרוויץ ואוסטרווץ

הארגון מונה 64 משפחות, למעלה מ-250 נפש (46 משפחות מטררוויץ ויתר 18 המשפחות מאוסטרווץ). יוצאי שתי העיירות בישראל הת-ארגנו בארגון אחד והוא פעיל מאז הגיעו ארצה הניצולים מהשואה שלא פסחה גם על עיירות אלה. כל העולים שהגיעו לישראל געזרו ע"י הארגון ונקלטו בישראל. בעזרת העסקנית החשובה

ארגון יוצאי קובל

הארגון קיים קרוב ל-20 שנה ופעל רבות בשטח הארגוני של יוצאי העיר בישראל, בהושטת עזרה לעולים שהגיעו ארצה אחרי השואה, בהוצאת ספר זכרון לקהילות קובל, בנטיעת עצים ב"יער הקדושים", בעריכת אזכרות ב"יום השנה" ובאחרונה באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין. הובטח חדר-זכרון ע"ש קהילת קובל וקדושיה ב"היכל ווהלין" הנמצא בשלב בנייתו והארגון מקוה למלא בו תוכן ראוי לשמו.

חברי ועד הארגון: צבי רוניק, ליובה גולד-ברג, יצחק מרגלית, אליהו מנדל, טוביה ווייס-בראט, שמואל וייקוס, נח ביין וסימה פנטורין. המען: תל-אביב, רח' מרים החשמונאית 20, דירה 3, צ. רוניק.

ארגון יוצאי ז'יטומיר והסביבה

יוצאי ז'יטומיר בישראל, לערך 100 נפש, הקימו לפני 3 שנים את ארגונם במסגרת האיגוד

חברי הועד: יצחק רוכל, מנוס גולדברג, שמואל טייטלמן, אברהם ארגמן ויצחק פורטנוי. כתובת הארגון: תל-אביב, רח' זכרון-יעקב 8.

ארגון יוצאי דרושקופול

הארגון קיים משנת 1944 ומונה 70 חברים, ביניהם 15 מניצולי הטבח ואקציות הדמים. הארגון מצא לו לחובה ראשונית, לכבד את זכר המושמדים ע"י הנאצים, בנטיעת עצים ביער הקדושים, בהקמת מצבה במרתף השואה, ובהוצאת ספר-יזכור כדי להנציח את עברה של קהילת דרושקופול וקדושיה. הספר מתאר את חיי העיירה ואת חורבנה.

יוצאי דרושקופול בישראל מתאספים כל שנה לאזכרת אלה שהושמדו. עד כה לא מצא הארגון את הדרך, איך להתקשר עם יוצאי העיירה באמריקה או בארצות אחרות. הארגון קשור עם האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין ועם „היכל ווהלין” ומתרים את חבריו לטובת ההיכל.

לועד נכנסים החברים: אדירי פנחס, בן-אריה בנימין, גייהער צפורה, דייגי רבקה, הירש-פלד אברהם, הוכברג שלמה וינאי צבי. כתובת הארגון: חיפה, רח' עבאס 61, ע"י ב. בן-אריה.

ארגון יוצאי באזאר

כ-50 משפחות יוצאי באזאר נמצאים בישראל. הארגון הוקם לפני 3 שנים והצטרף לאגוד העולמי של יוצאי ווהלין. ועד הארגון דואג שיקבע „חדר-זכרון” בתוך „היכל ווהלין”, ההולך ונבנה, לזכר הקהילה וקדושיה.

הארגון עומד בקשר עם יוצאי באזאר באמריקה, לשם פעולה משותפת למען „היכל-ווהלין” ומחייב את כל חבריו לתרום להקמת ההיכל. לציון שנת ה-23 לחורבן קהילת באזאר נערכה עצרת-אזכרה ב"ד אלול תשכ"ו בתל-אביב. נשמעו נאומים והוקראה איגרת-הספד מאת הרב שמריהו שינדרמן, שמפאת מצב בריאותו נמנע ממנו להרצות בעצרת. סיכם את העצרת היו"ר נתן הררי ונבחר ועד חדש המורכב מהח"ח: לאה שירצקי, מלכה בן-פורת, נתן הררי, פנחס וינרמן, נתן קרביץ, יצחק שומרוני, נח שפיר, חיים גלפנד, שלמה פאר ואיסר קרונקי.

כתובת הארגון: תל-אביב, רח' נצח ישראל 11 דירת פנחס וינרמן.

אידה רוזוב, בת טרוויץ, זכה הארגון לקביעת חדר זכרון ב„היכל ווהלין” (יחד עם ארגון דמידובקה) לזכר שתי הקהילות. הארגון עומד לפרסם ספר זכרון לעיירותיו. חברי הארגון מתכננים מדי שנה לאזכרה לקדושי עיירותיהם. חברי הועד: יהודית זכאי-פירר, צבי דניוק, אידה רוזוב, אברהם בלובשטיין, דוד מרנץ, וראובן רוברמן. הכתובת: תל-אביב, רח' וייצמן 26, ע"י יהודית זכאי.

ארגון יוצאי פוצ'ייב

יוצאי העיירה פוצ'ייב בישראל הקימו בשנת 1944 ארגון העומד בקשר עם ארגונם שבאמריקה. הארגון מונה כ-40 משפחות (לערך 150 נפש), ביניהם אחדים שהגיעו ארצה אחרי השואה. לוח זכרון לקהילת פוצ'ייב וקדושיה נקבע במרתף השואה בירושלים ונערכות אזכרות לקדושים ביום הזכרון בחדש אלול. באמריקה הופיע ב-1960 ספר זכרון „פיטסאייעוו”, מצבה סמלית לקהילה ולעברה. המשורר שלמה סקולסקי, שהוא יליד העיירה, פרסם פואמה מרשימה בקובץ כ"א (בהוצאה באידיש) של „ילקוט ווהלין”.

ארגון יוצאי קרמניץ

לאחר שהגיעו הידיעות המעציבות על השמדת קהילת קרמניץ, הוקם הארגון של קרמניץ. ניצולי העיר הזאת, שהגיעו ארצה, ציירו את טרגדית הדמים, שפקדה את יהודי העיר, וזה נתן את הדחיפה להוציא ב-1954 ספר-יזכור, אחד הספרים הראשונים לזכר קהילות ווהלין, שנכחדו. כל יוצאי קרמניץ בישראל, מתאספים ביום השנה לאזכרה ב"א אלול ומתיחדים עם זכרם של הקדושים. הארגון מונה 380 משפחות.

במשך הזמן, יצר הארגון בארץ קשר עם יוצאי קרמניץ באמריקה, ארגנטינה, קנדה וארצות אחרות, המושיטים לארגון עזרה חמרית ורוחנית. הפעולה העיקרית של הארגון — הקמת ספריה הכוללת בעיקר ספרות ההשכלה — ע"ש ריב"ל (ר' יצחק בער לוינזון) לזכר קדושי קרמניץ. העסקנים של הארגון, מסורים מאוד למוסד חשוב ומתפתח זה, המקיף את כל יצירות ריב"ל בשפות שונות. מנהלה הוא ה' יצחק רוכל. בזמן האחרון, הוצא בארגנטינה, ע"י יוצאי קרמניץ ספר-יזכור נוסף, ביידיש.

ארגון יוצאי אוסטיליה

עם קבלת הידיעה הנוראה על חורבן הקהילה, התעוררו יוצאי אוסטיליה בישראל ויסדו ב-1943 את ארגונם. נשלחה מכאן עזרה לניצולי העיירה (בגדים, נעליים ומזון), עד שהם מצאו את דרכם, מי לישראל ומי לארצות אחרות. כל אלה שהגיעו לישראל, נתקבלו ונעזרו ע"י הארגון.

ב-1959 נקבע לוח זכרון לקהילת אוסטיליה במרתף השואה בירושלים, בין יתר לוחות-זכרון של קהילות ווהלין שהושמדו. ב-1961 הוציא הארגון בישראל, בעזרת יוצאי העיירה באמריקה, ספר-יזכור של אוסטיליה בעברית וביידיש.

יום הזכרון לחללי אוסטיליה — י"ח באלול. ביום זה מתאספים כל יוצאי העיירה בישראל

ועורכים אזכרה בתל-אביב או בחיפה. היחסים בין יוצאי אוסטיליה — משפחתיים ויש להם גם קשר עם בני העיירה באמריקה, ארגנטינה, קנדה, מקסיקו ועוד.

הארגון מסונף ל"אגוד העולמי של יוצאי ווהלין" והזמין חדר-זכרון ב"היכל ווהלין" לשם הנצחת זכר הקהילה וקדושיה. כל יוצאי אוסטיליה תורמים למטרה זו.

לועד הארגון נכנסים: אריה אבינדב, בצלאל הלפרין, יצחק פרבר, צילה פליישר, סימה רוטנברג ואליהו שלכטר.

הכתובת: תל-אביב, רח' אבן-גבירול 162, אצל צ. פליישר.

צינקל בע"מ

יצרני צנורות מתכת קלים ומטלטלים להשקאה והמטרה

1. צנורות השקייה מאלומיניום $1\frac{1}{2}$ " עד 14 " ובאורך עד 18 מטר.
2. מסגרות בנין מאלומיניום, חלונות, דלתות, מחיצות וחזיתות.
3. פרופילים מאלומיניום לתעשיה וארכיטקטורה.
4. פחי אלומיניום שטוחים וסרטים גלולים.
5. צנורות ברזל מגולבנים, מוברגים, ושחורים $\frac{1}{2}$ " עד 2 ".

משרד טכני: תל-אביב, רחוב העליה 33, טלפון 824790, 822048
המפעל וההנהלה: אזור התעשיה החדש פתח-תקוה, טלפון 913355-4-3-2-1

חברת חייצ'וק בע"מ
בונה בנייני מגורים, שיכונים ומוציאה לפועל מפעלי בנייה שונים

בקרוב בתערוכת "דירה לדוגמא" רמת-גן, רח' מודיעין פינת רח' הרואה

המשרד: חברה קבלנית לבנין בע"מ
רחוב נורדאו 5, רמת-גן, טלפון 722143

חרושת חכורי נפץ בע"מ
מוצרי נפץ והנדסה חימית

תעשיית חמרי נפץ אזרחיים
ואביזרים

המשרד: תל-אביב, רחוב נחמני 25
ת. ד. 1363, טלפונים: 624571-2

"אגבר" ארגון קניות לשיווק
ולאספקה חקלאית

אגודה שתופית בע"מ תל-אביב

מספק —

אספקה חקלאית למשק הזעיר

אגודה צרכנית שתופית
אילת בע"מ

★

סופרמרקט וסניף שרות עצמי
עומד לרשות ולשרות תושבי אילת